

COLLECCIO POPULAR BARCINO

**L'ART
DE LA CARICATURA**

per

FELIU ELIAS

Núm. 66

1'50 Ptas.
Biblioteca
de Catalunya

172

Pag. 172

VIATGES MARSANS, S. A.

CENTRAL

BARCELONA - Rambla Canaletes, 2 i 4

SUCURSALS

MADRID, Carrera San Jerónimo, 43. — PALMA, Conquistador, 14. — SEVILLA, Av. Reina Mercedes, 1. — VALÈNCIA, Plaça Emili Castelar, 21. — VIGO, Urzáiz, 2

Direcció tele-
gràfica comú:

} MARSANS BANK

DELEGACIONS

ALACANT, Alberola Romero, 5. — BILBAO, Alameda de Mazarredo, 10. — GIRONA, Plaça Sant Francesc, 18. — GIJON, Muelle Central de Fomento. — GRANADA, Puerta Real, 7. — MÚRCIA, Príncipe Alfonso, 3. — OLOT, Major, 10. — ORENSE, Luís Espasa, 16. — PONTEVEDRA, Palace Hotel. — SANT SEBASTIÀ, Fuenterrabia, 4. — SANTA CREU DE TENERIFE, S. José, 10. — SANTIAGO, Villar, 46. — SARAGOSSA, Plaza de Sos, 5. — VILLAGARCIA, Hotel Inglaterra

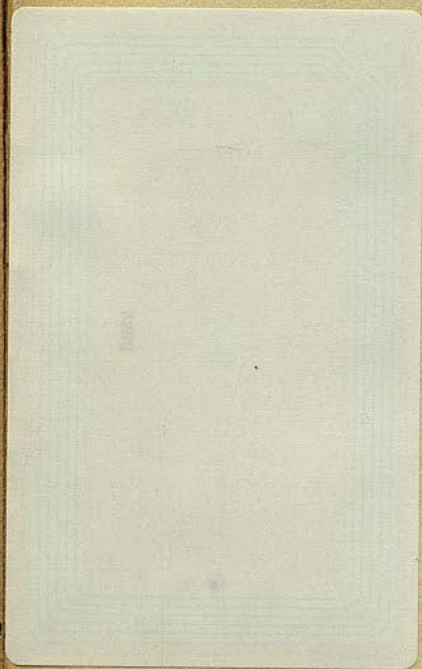
Bitllets de ferrocarril, passatges marítims i aeris

Viatges a «forfait». - Excursions

Bitllets quilomètrics

Excursions en automòbils i autocars

Informacions gratuïtes

R 932 Eli

COL·LECCIO POPULAR BARCINO, LXVI

L'ART
DE
LA CARICATURA

PER

FELIU ELIAS

BARCELONA, 1931

EDITORIAL BARCINO — PORTAFERRISSA, 17

0033-03460 FilmoTeca
de Catalunya

Alfonso Arribas
1951

SARRIA, A. G. — Plaça Zorrilla, 6

I

DE L'HUMORISME

Definicions de l'humorisme. — Abans de parlar de la caricatura, serà bo de definir, fins allí on sigui possible, l'humorisme i el riure; i això no solament perquè l'humorisme és la causa del riure i la caricatura cristallitza entre l'un i l'altre, sinó perquè les diferents menes de riure i les varies classificacions de l'humorisme es relacionen amb les diverses menes de caricatura.

Hi ha molts autors que han definit el riure i l'humorisme. Jo no els he llegit tots, però d'entre els definidors que jo he llegit, es destaquen considerablement, al meu entendre, aquests tres: H. Bergson, F. Poulhan i S. Schütze ⁽¹⁾. Per tal de simplificar

(1) Rubió i Ors diu en els seus *Apuntes para una Història de la Sátira* que l'humorisme és un desfogament espontani, més o menys justificat, contra els vicis, misèries i ridículeses de la gent; un desfogament de les persones que tenen la desgràcia de percebre només el cantó lleig o risible de les coses. Per tant, l'humorisme seria una feina ineficaz. Jo no puc seguir Rubió i Ors en aquesta explicació negativa i pessimista de l'humorisme, i crec que el mestre no discorre amb mètode quan admet la petició de principi que diu que l'humorisme és una manera d'acarament amb el cantó risible de les coses. Caldria abans definir el risible, perquè unes coses són risibles i altres no. L'humorisme i el riure, lluny d'ésser fets diferencials, són fets correlatius.

aquest exordi sobre l'humorisme, partirem d'aquestes autoritats i veurem fins a quin punt jo, que no tinc pretensions de pensador però sí una exagerada, enc que petita, pretensió de caricaturista, coincideixo o no amb les idees que Schütze, Bergson i Paulhan tenen del riure i de l'humorisme. Veurem així si d'aquesta modesta contribució a l'estudi de l'humorisme, se'n pot treure algun petit profit per a afegir a una investigació tan interessant.

Bergson parteix d'una idea que serà central i dominant en el seu estudi titulat «El Riure»: de la idea que el còmic prové d'un cert automatisme, d'una determinada rigidesa mecànica que informen totes aquelles accions que contradiuen la noció que habitualment en tenim. Per exemple: l'acció de la persona que cau a terra per haver badat; o bé la d'aquella altra persona que, també per causa de distracció o d'atabalament, va més enllà del que ella voldria; o bé la persona que es troba defraudada per haver-se fiat més de les il·lusions que de la realitat; o la persona que per inconsciència es troba en situació compromesa. També Bergson troba motius de comicitat en la repetició involuntària i innecessària dels mots o dels gestos.

Sense negar la justesa d'aquests exemples en determinades ocasions, els hem de refusar, llevat d'un; perquè, per poc que ens aturem a considerar-los, veurem que totes aquelles situacions no provoquen sempre el riure, sinó que de vegades provoquen angúnia i dolor, altres vegades no provoquen res, ens són del tot indiferents; o bé simultàniament

diverteixen a una part de les persones que en són espectadors o auditors, angunien una altra part del públic, i deixen la resta indiferent. Un home que corre al darrera del seu capell que rodola per terra, endut pel vent, facilitada l'arrencada per la imprevisió del desposseït, és un espectacle que fa riure molta gent, però que, una altra gent, no la fa riure gens; aquesta darrera mena de gent és la que sol ajudar a la captura del capell fugitiu. Heus ací un exemple entre mil que podríem escollir per a recusar, per insuficients, les definicions susdites que Bergson ens dona del riure. Ja trobarem més endavant la raó excepcionalment acceptable que per ara ens ofereix Bergson, que és la que diu que ens provoca el riure aquella persona que es troba defraudada per haver *fiat* més en les il·lusions que en la realitat.

Segueix dient Bergson que també hi ha automatisme de transcendència còmica en la lletjor de les fesomies que assenyalen sentiments no existents en les persones caracteritzades amb les tals fesomies. Per exemple, la fesomia d'aquella persona que sembla constantment plorar, àdhuc quan explica fets divertits; o la fesomia que aparenta xiular, etc. Però tampoc no ens sembla del tot just aquest exemple; perquè és cert que també ens fan riure altres fesomies que només són lletges o estrafolàries, sense que expressin cap sentiment o acció automàtica; fesomies que, tot i essent grotesques, expressen tan adequadament i oportunament tots els sentiments de dolor, d'alegria, d'impassibilitat i altres,

com ho poden expressar les més belles. Un nas vermell, un home negre, segueix dient Bergson, evocuen l'automatisme de la pintura o de la disfressa; això és cert, però cal objectar, com anteriorment, que una llaga, un blau a la carn d'una persona evocuen així mateix l'automatisme de la pintura sense fer riure, i que, d'altra banda, no totes les disfresses fan riure.

Tot descabdellant la seva teoria de l'automatisme, Bergson segueix dient que és còmic tot incident que crida l'atenció sobre el físic d'una persona quan ens ocupàvem del caire moral d'ella; així, per cas, quan ens trobem que el nostre poeta líric preferit és una persona obesa que [el bon menjar preocupa per damunt de tot. Es ací on Bergson ens sembla més ben encaminat per a l'aclariment de la naturalesa de la comicitat. Aquest exemple cau de ple en la que reputo bona definició del risible que el cèlebre filòsof ens dóna quan diu que allò que provoca el riure és l'espectacle de la persona que es troba defraudada per haver fiat més en les il·lusions que en la realitat. Quan no coneixíem el nostre poeta líric preferit, ens l'imaginàvem d'una presència adequada als sentiments que ens versificava; el coneixíem fantasiosament, il·lusòriament, de complexió, delicada i distingida, un xic divinitzat; en conèixer-lo realment obès i entaulat golaframent davant un copió *menu*, el contrast entre el poeta imaginat i el poeta real no pot deixar de fer-nos esclafir a riure. És el reconeixement d'una veritat, doncs, el que en aquest cas ens fa riure. És el riure provocat per

l'alegria de constatar una adquisició entenimental. Es cert que a certs esperits empedreïts en l'illusionisme, que prefereixen la illusió a l'assabentament, la presència del poeta obès i golut que imaginaven malencònic, sentimental i demacrat, més que alegria els causa decepció, dolorós desencís; però no hem de negligir que aquests esperits il·lusionistes són esperits malalts. La realitat, que hauria de meravellar-los, no els diu res; l'acostament a la veritat, en lloc d'entusiasmar-los, els espanta.

Per què no és acceptable la definició bergsoniana de l'humorisme. — Les raons inacceptables que, entre mig d'altres de ben persuasives, ens proposa Bergson, provenen potser del fet que el gran filòsof francès vol fer convergir totes les causes del riure que inventaria en una sola causa: l'automatisme dels mots, gestos i expressions fisionòmiques; un automatisme vagament definit, de massa que Bergson vol fer-lo extensiu. Així es dona el cas que sovint és difícil de convenir amb aquest filòsof sobre l'accepció del concepte d'automatisme quan l'aplica a manera d'exemplificació. L'automatisme no es troba sempre allí on convé a Bergson, allí on ell vol que es trobi.

Però no és pas ací on ens voldríem aturar per a dissentir d'aquest pensador, sinó, com insinuàvem adés, en el fet de la pluralitat i diversitat de les causes del riure i, per tant, de la pluralitat diversa dels humorismes i dels riures. Ací, com arreu, la vida se'ns mostra més complexa del que hom sospita en comen-

çar a especular sobre qualsevulla matèria ⁽¹⁾. En efecte, sense haver-nos preparat massa per a aquesta investigació sobre el riure, trobem tres grans causes, que ara com ara ens semblen primordials, del riure: una causa fisiològica, una altra de social, i la tercera de caràcter intel·lectual.

Per raons fisiològiques, que no crec que ni metges, ni biòlegs, ni filòsofs hagin mai escatit, es produeix el riure més hilarant, més exultant i, estic per dir, el més feliç: em refereixo al riure que ens prové de les pessigolles. En les pessigolles no hi ha automatisme, tota vegada que són provocades a voluntat i que cessen també a voluntat.

La raó o les raons socials del riure les han considerades Bergson, Paulhan i altres en tractar de la caricatura, a la qual han atribuït una missió sociològica; i això és cert, però no ho és del tot. També la caricatura i el riure es presenten sovint com antisocials. El caricaturista, sobretot el caricaturista polític, és certament un moralitzador, àdhuc quan contribueix a la desmoralització i al nihilisme. El caricaturista polític creu sempre estar del costat de la virtut i del dolor; són igualment de bona fe els caricaturistes adscrits als partits blancs, als partits negres i als partits

(1) En la seva *Introduction aux œuvres de Regnard*, Michiels diu que existeixen quaranta set menes de riure. Joubert diu, en el seu *Traité des ris*, que hi ha tantes menes de riure com fesomies (Cites de Champfleury, *Histoire de la Caricature*). No sé si aquests autors consideren totes aquestes maneres de riure com electes d'una sola o de diverses causes; però Champfleury els cita com autors que tenen de l'humorisme una idea de complexa causalitat.

vermells. Ells combaten sempre contra tal o tal malvestat. I si bé es dona el cas d'algun caricaturista prou despreocupat per a defensar i combatre determinades polítiques contra el seu íntim sentir, cal entendre aleshores, i tenir-ho present sempre, que en la moral de la caricatura compta aquesta i no pas el caricaturista. El caricaturista comptarà només quan considerarem la caricatura des del punt de vista artístic.

Cal encara tenir en compte, des del punt de vista moral o social, que la caricatura no és política. En aquesta la moral no és tan discernible com en la caricatura política; però en el fons d'aquella major comicitat hi ha també, alguna vegada, una recòndita voluntat de corregir vicis i defectes socials. I això es podria aplicar a l'humorisme en general, a la literatura, àdhuc a la música humorística.

Que el riure és essencialment social, àdhuc quan no moralitza, ho demostra el fet que, gustat en companyia, és més exuberant que no pas gustat en la solitud; i potser ho demostra més palesament el fet de comunicar-nos l'alegria hilarant el riure d'una persona apartada de nosaltres, de la hilaritat de la qual no sabem els motius. És evident que en la nostra individual lectura un autor còmic o una caricatura no ens fan riure tan a pleret com quan aquells fets còmics són explicats en un cenacle o reunió d'amics, o bé quan es manifesten davant d'un públic més nombros en el teatre o en el cinema. Si, bo i estant sols, ens veiem obligats a contenir el riure, això no ens serà gaire difícil; però en companyia de participants a

qualsevolga causa de rialles, la contenció del riure esdevindrà àrdua, de vegades impossible, i en alguna ocasió la contenció del riure en companyia serà causa d'un exacerbament de la rialla.

Condicció purament humana i civil del riure. —

Aquestes constatacions i d'altres que no ens podem entretenir a anotar, han fet coincidir la majoria dels escriptors que han explorat la naturalesa del riure, a creure que el riure és una facultat exclusivament humana. No hi ha res de còmic enfora del que és humà, ha dit Bergson. I és cert que àdhuc quan fora de la humanitat es produeix la comicitat, l'humorisme o el grotesc, com es constata en els moviments dels simis, en les relacions interfelines dels gats, en certs rampells dels elefants, etc., aquesta comicitat que se'ns presenta extra-humana com qualsevolga altra, és una comicitat que resideix en nosaltres els humans, que és ponderament humana, a mida dels sentiments i dels coneixements dels homes, apreciable sols pels homes i del tot inapreciable pels mateixos simis, gats i elefants. S'ha pretès alguna vegada que els cavalls i certs antropopitecs tenen la facultat de riure perquè en ocasions llurs morros adopten un rictus semblant al rictus que en els llavis de l'home provoca el riure; però aquesta afirmació no passa d'una hipòtesi gairebé inadmissible.

Es ben evident, en canvi, l'excelsitud de la facultat humana del riure. Riu tothom, àdhuc la gent més endarrerida. Però riuen més els pobles cultivats, i en aquests el riure es destria en qualitats que poden

atènyer el sublim. Els negres dels Estats Units riuen més que els de Cuba, i aquests més que els d'Àfrica. Grècia, la Grècia antiga, i la Roma clàssica donen les primeres proves d'humorisme; i després de Roma, quan transcorren els llargs segles de decadència, el riure desapareix dels monuments artístics i probablement de la literatura. Potser en alguna de les renaixences bizantines s'ha produït literatura humorística que encara s'ha de descobrir; pel que em pertoca, he de dir que ignoro aquest humorisme. En l'art i la literatura musulmans sols trobem lleus mostres d'humorisme en els períodes de major esplendor, a Pèrsia sobretot, la terra més culta de l'Islam. Així mateix a la Xina i al Japó. El nostre medievalisme no es mostra tímidament humorístic fins a les acaballes del període romànic; durant el goticisme l'humorisme és més abundós, però sempre excepcional i mansoi. I durant el Renaixement prepondera en la literatura, sovint tendint més aviat a la llicència que a l'humor. El ver humorisme, l'humorisme a la manera cervantina, molieresca, sterniana, és ja un avenç de l'humorisme modern. Es en els temps moderns quan floreixen esplendorosament l'humorisme literari i la caricatura, humorisme tan diferent de l'humorisme rabelesià i erasmí, caricatura tan allunyada de la mansa caricatura anterior al s. XVIII i de la major part de la caricatura d'aquest segle graciós. Avui dia són les nacions més pròsperes i cultes les que van al davant en l'art de la caricatura: França, Alemanya, Anglaterra. L'exemplaritat d'aquestes tres nacions en el conreu de la caricatura sembla voler dir que no n'hi

ha prou de posseir la cultura, com és el cas d'Holanda, Bèlgica, Itàlia, Noruega, per a poder desenvolupar un gran art caricaturesc; ni n'hi prou de posseir la riquesa, com és el cas dels Estats Units d'Amèrica; calen ambdós propulsors, cosa que, una vegada més, és demostració de la valor social de l'art de la caricatura, i, per extensió, del riure. Remarqueu, si no, que l'industrial, el financier, o el comerciant totalment acaparat pels seus negocis, és un home que riu poc; és que aquests són homes civilitzats incomplets.

Tampoc no riu l'home obsessionat per la ciència o l'home verament religiós, tot i que l'Església no recomana pas la serietat sistemàtica ni condemna el riure. És cert que bé riuen els homes religiosos, tonsurats o seglars, que han abraçat la religió sense íntima vocació i com una manera qualsevol de guanyar-se la vida; riu també el capellà de missa i olla, el bon rector camperol que no vol mals de cap, o bé tota la gent pseudo-religiosa que practica els sagraments, més que res, per rutina o conveniència; però aquest riure no és de qualitat i no és el riure intel·ligent que ens cal. El místic, l'asceta que tem el món com un dels capitals enemics de l'ànima, aquest no riu mai; s'horritzaria de sentir-se riure. I, no obstant, no sembla pas que aquesta mena de gent religiosa sigui antisocial... És justament d'entre els místics, els missioners, els propagadors religiosos; és d'entre la massa dels màxims renunciadors religiosos que han eixit les accions més actives i heroiques en pro de la humanitat. Però, posseïts per l'única idea de la salvació de la pròpia ànima, molts ascetes han renunciat a tot el pre-

sent i només s'han dedicat a l'eternitat, han renunciat al món, tan bell, tan humà i tan diví, per a dedicar-se a ells sols. Tot el que fan fraternalment, són mèrits per a la pròpia salvació. Són, doncs, en aquest aspecte, gent essencialment antisocial, desesperada, trista i esquerpa. L'Església, que és una entitat eminentment social, ha sabut aprofitar la cega misantropia d'aquests desesperats per a bé de l'humanitat, bo i fent-ne, sàviament manejats, instruments d'acció; si no cauen en mans de l'Església, cauran en les del crim o de l'anarquia. L'home religiós que treballa àrduament i heroicament per tal d'evitar l'infern, és, bé que en un altre aspecte, un terroritzat del tipus de l'avar, que ama més que ningú la riquesa, que n'acumula fins a l'infinit, però que no en frueix ni una mínima partícula per la por de morir pobre.

Una altra prova de la sociabilitat del riure ens l'ofereix el fet del dolor: l'home que sofreix, no pot riure. Es que l'home que sofreix ja no és un element de sociabilitat, sinó d'antisociabilitat; és l'home que no es pot valer ni pot coadjuvar a les accions dels altres; l'home que no pot oferir res a la societat i que, en canvi, li reclama, li implora tot. És la raó de la sociabilitat, però ja no és la sociabilitat. És l'egoista integral, l'equivalent de l'home prehistòric, el qual tot fa creure que no reia. L'home malalt no podrà riure ni que li facin pessigolles.

Emuls del malalt són les persones velles que per naturalesa o per accident han perdut les il·lusions; sigui perquè han viscut només o principalment d'il·lusions, sigui perquè han deixat passar en cabòries

els anys de virior més aptes per a esguardar i comprendre més o menys precàriament la meravella del món real. Els vells desil·lusionats, que deuen ésser la majoria, són elements pregonament antisocials i, per tant, tampoc no poden riure.

Quan l'home d'esperit més sà passa trasbalços, angúnies o mals de cap, esdevé d'un tan feroç individualisme que, encara que sigui passatgerament, es torna temiblement antisocial, i no pot riure. Quan les trifulgues són passades, riu a pleret i torna a ésser generós i comunicatiu.

Així, doncs, el riure és una manifestació de sociabilitat, però no de la manera com entén Bergson, que diu que és així en tant que tendeix a corregir els congèneres i la vida comuna, sinó que ho és essencialment i en tota ocasió, àdhuc quan el riure esdevé més amarg, més inhumà: en el sarcasme, en la resignació, en la ironia, en el cinisme, en el despit, en la sàtira, en la mofa, en el desdeny; perquè totes aquestes i altres formes del riure són, tanmateix, formes d'intelligència expressiva, elements de contrastació i reacció aconseguits per mitjà del riure humà.

Paulhan creu que el riure és un luxe i també un malgastament d'energies sobreres, una explosió de les forces de reserva. Es cert que l'home feble, que és una mena de malalt crònic, riu poc o no riu gens; però a desgrat d'això i del pal·liatiu que el propi Paulhan afegeix al seu pronòstic pessimista quan diu que no hi ha manera d'emprar millor les energies sobreres així malgastades, jo no puc creure en el va-

lor excepcional i precari del riure. Jo crec que el riure es expressió de franca salut moral psíquica, física i mental. Jo crec que el riure és necessari a l'home més perfecte, o que n'és la manifestació més entenedora i estimable per part dels altres homes. Crec, i tinc raons per a creure-ho, que el pensament glossat un dia pel mestre Amadeu Vives, que «l'entusiasme és la sal de l'ànima», és una veritat salvadora que mai no analitzarem prou. I totes les forces de l'entusiasme es desgranen, en definitiva, en somriures i rialles.

Una nova definició, potser més justa, de l'humorisme.—Fins ací hem constatat dues de les tres causes primordials del riure, les quals em semblen més raonables que l'única causa que proposa Bergson: l'automatisme. Hem examinat la causa fisiològica i la causa social; ara ens manca, doncs, examinar la causa tercera, la intel·lectiva. Bergson ja la reconeix aquesta causa, però la col·loca entre les secundàries. I tampoc no hem d'oblidar que Bergson no determina classificacions entre totes les causes del riure; totes elles valen per a totes les possibles situacions. Jo crec, al contrari, que el riure provocat per les pessigolles és enormement distint del riure provocat pel moralisme, per la passió política i per tota altra raó de caràcter social; i, en fi, crec que aquestes dues causes del riure es troben també enormement i distanciadades de les causes intel·lectives. Les tres causes engendren tres gèneres d'humorisme molt diferents: un humorisme animal, simplement fisiològic, un humorisme moralitzador, i finalment un humorisme de caràcter

contemplatiu i cognoscitiu, com en l'obra d'art pur. Aquest humorisme té, també, quelcom del desinterèsament de l'art pur. Bergson ja hi convé quan parla in extenso d'aquesta situació humorística, però sense diferenciar-la de les altres, en la forma següent: «El medi on floreix el riure és la tranquil·litat o insensibilitat; el pitjor enemic del riure és l'emoció. La comicitat s'adreça a la intel·ligència pura». Ací el gran pensador no es refereix a la insensibilitat total de l'esperit, sinó a l'insensibilitat de l'esperit contorbat. Vol dir Bergson que l'esperit ha de trobar-se en un estat de calma, d'eufòria perfecta, per tal que augmenti així la seva receptivitat, la qual receptivitat és, en aquesta avinentesa, sinònim de sensibilitat. Bergson hauria pogut significar que també i principalment és requerida per la bona deglutició de l'humorisme intel·lectualista, la tranquil·litat, la insensibilitat del cos. Realment, l'home emocionat és l'home concentrat, deslligat de l'humanisme i transportat a les profunditats del jo: altra forma d'insociabilitat. Si el cos pateix o frueix massa per causa d'afecions alienes a l'humorisme intel·lectualista, aleshores és indubtable que no captarà aquest pur humorisme. Es possible, és probablement segur que, tot i trobar-se fortament emocionat, en determinada ocasió hom pot esclatar amb el riure més exaltant. Si l'emoció és d'ordre polític o social i la caricatura o literatura humorística que oferim a aquesta emoció és una bona sàtira contra els enemics polítics, no hi ha dubte que el riure franc i feliç podrà ésser provocat sense cap altre esforç. I així en altres, en-

cara que no pas en totes, les situacions emocionals.

Cal fixar també que, en parlar de la captació de l'humorisme pur, ens referim més aviat a l'humorista que al simple gustador de l'humorisme. És l'humorista el que més s'ha d'esforçar a posar el propi esperit en aquell estat de receptivitat que equival fins a un cert punt a la beatitud dels grans artistes. Poder-se trobar en un estat d'esperit propici a la captació de les situacions més graciosament i més desinteressadament risibles, no és donat a tothom; és un estat de gràcia que l'humorista sollicitarà debades si ha nascut només per humorista sociòleg, polític o de qualsevol manera proselitista o intencional. Aquest estat d'esperit té molt de l'espectacularisme que adopten els artistes del gran art: músics, literats, pintors i escultors. És una posició de receptivitat desinteressada. L'artista plega els braços, es lleva del magí tota mena de preocupacions i prejudicis i amb la més santa ingenuïtat es disposa a copsar amb el màxim interès i amb la més subtil atenció tot allò que anirà desfilant per l'escenari que s'ha triat, ben segur que en copsarà grans i belles coses insospitades. Bergson hi convé: «cal espectacularió». És evident que per part del receptor d'aquest humorisme també cal una certa tranquil·litat d'esperit. En canvi, l'humorisme de la segona classificació que proposem, l'humorisme sociològic, moralista o polític pot ésser fruit bo i combatent; i àdhuc, repetim-ho, es pot donar el cas que com més despietada i forta sigui la batalla, com més gran sigui l'ardor i l'emoció bèl·lics, major efecte hilarant produirà l'humorisme susdit. I cal remarcar que

l'humorisme més pur, sovint no és hilarant ni estrepitos com sol ésser l'humorisme de la segona classificació. L'humorisme pur provoca el somriure o el riure lleuger més freqüentment que el riure hilarant. Heus ací alguns exemples d'humorisme social i d'humorisme pur o intellectualista.

Charles Huard publicà la següent caricatura: Un parell de vells de la petita burgesia es fan visita; són un home el visitant, i una dona la visitada. L'escena és un salonet banal d'estil Lluís Felip; els personatges, pulcrament vestits segons la moda de dues o tres generacions abans. La visitada parla i diu: «La darrera criada que tinguérem era bona feineria, honesta i neta. Però — què voleu que us digui... — menjava molt i s'anomenava Laieta, com la meva filla. No hi hagué altre remei que despatxar-la». Heus ací una bona sàtira social lleument risible. El caricaturista bé s'ha posat com espectador, però de manera interessada; fa moral contra la gasiveria i l'exorbitant esperit de classe de la petita burgesia. Per mitjà del ridícul aconsegueix el seu fi. És possible, però, que l'anècdota no sigui viscuda, no hagi estat espectaculara pel caricaturista, sinó provocada, o producte imaginatiu de les seves cavillacions antiburgeses; no per això deixa d'ésser producte d'una espectacularió. Passem a un altre exemple, més depurat de moralitat. Aquesta és una caricatura de l'artista francès Delaw. L'avi, mariner retirat, explica a la mainada les seves arriscades aventures. Al voltant de la llar de foc, havent sopat, la menudalla està atenta a la prodigiosa narració. En acabar la narració de les gestes

heroiques s'aixeca un dels menuts i, tot emocionat, pregunta al vell narrador: — ... I ¿no haveu mai estat devorat per cap balena?—. L'avi respon: —Siiiií!... Ja ho crec!... Però això us ho explicaré un altre dia.—

Heus ací una mostra d'humorisme pur, del tipus espectacular, encara que l'anècdota no hagi estat viscuda, sinó empescada per l'humorista. És un humorisme per a tothom. L'anterior anècdota, la del caricaturista Huard, no podia ésser humorísticament apreciada per gent de la petita burgesia; era, doncs, d'abast limitat; aquesta altra anècdota, la del caricaturista Delaw, podrà fer riure tothom; no fa mal a ningú, no combat ni defensa res, és del tot desinteressada, i avui i sempre més, al través de modes, costums i canvis socials, sempre serà entenedora i encisera.

La mare, neguitosa i malhumorada, acotxa el noiet amb les acostumades paraules de terror: —Ves, que si no fas això i allò, si no t'adorms de seguida, cridaré l'home del sac! Si plores, si somies en veu alta, cridaré l'home del sac!—. ¡Sempre l'amenaça de l'home del sac! Cansat d'aquests terrors, el noiet es decideix, un vespre, a cridar en ajut seu l'home del sac. I l'home del sac acut prestament, fica la mala mare dintre el sac i d'aquell dia endavant cura de ben acotxar el noiet, de senyar-lo i d'apagar el llum. I mai no es descuida de dir, en anar-se'n: —Fes bondat o, si no, faré venir la teva mare! —

Jules Renard ens ofereix, a centenars, bells exemples literaris d'aquest humorisme pur, d'on ha poat el sentiment de les seves *Greguerias* i el seu humo-

risme el celebrat humorista madrileny Ramon Gómez de la Serna. Heus ací algunes mostres de l'humorisme de Jules Renard:

«La porcellana esquerdada dura més que la porcellana intacta».

«... Era una parella molt pauvirginitzada».

«Un home tan bell que ell mateix es trobava ridícul.»

«Un duel sembla l'assaig general d'un duel.»

«Valette explica que per un excès de timidesa s'eixugava els peus a l'estora del portal quan sortia de fer una visita.»

«Caminava sense fer soroll, com el peix.»

«D'aquella gran còrpora, només n'eixia la veu de la seva muller.»

«... Després menjaren un plat de sorra amb algunes lleties.»

«Un borni és un esguerrat que només té dret a mig gos.»

«... Que bonic que faria l'honradesa d'un advocat que demanés la pena capital per al seu client!»

«Cada vegada que se li escapa un peix, el pescador de canya murmura: i que n'és d'ase!»

«Pel caminal, l'eruga va tocant una música d'acordió, que no se sent».

Aquesta mena d'humorisme és pur, o el considerem així perquè és del tot desinteressat. El de Jules Renard és sovint més intencionat que el de Georges Delaw, per exemple, però ambdós són igualment desinteressats. Quan Renard diu del pescador que, cada vegada que un peix es menja l'esquer i no es dei-

xa agafar, murmura «i que n'és d'asel!», ens posa al davant l'exemple d'un home que no toca de peus a terra, l'automatisme, que diria Bergson, del pescador que en lloc de celebrar la llestesa i l'astúcia del peix, en blasma la bestiesa. Però Renard no escriu pas aquesta anècdota per a edificar-nos, ni combatre el pescador, ni per a lloar el peix, sinó per a posar-nos imparcialment i impassiblement davant d'un fet risible. Renard es plega de braços, es lleva totes les preocupacions i prejudicis, i, armat d'una fina i aguda sensibilitat, es disposa a espectacular sibaríticament tot allò que s'escorrerà pel seu davant. Ja ho diu ell mateix en el seu *Diari*: tot li interessa. El seu art consisteix a explicar-nos com li interessa. I aquest art és tan reeixit, que el lector, que sempre s'havia desinteressat d'aquelles coses que li semblaven insubstancials, i que sempre més se n'hauria desinteressat, copsa de sobte la condició excelsa d'aquella espectacularió renardiana, s'hi embadaleix finament i, aleshores, un somriure de felicitat li floreix a la cara, probablement el mateix somriure que florí al rostre de Jules Renard quan davant seu o de la seva imaginació es presentaren el pescador de canya malcontent, la parella pauvirginitzada o el plat de sorra condimentat amb quatre llanties.

¿Per què el somriure que ens comuniquen aquestes anècdotes tan insignificants ens satisfà més que la hilaritat torrencial de l'humorisme eròtic, polític, social, etc.? ¿Per què la gent cultivada prefereix aquell somriure a aquest riure estrepitos de l'humorisme interessat? ¿Per què el prefereix a les riallades que

ens causen les pessigolles? Si responem que perquè aquestes riallades són provocades per un reflex fisiològic sense transcendència espiritual, respondrem més o menys precisament a la diferenciació del riure pessigollista, però no a les raons d'ultraestimació o de diferenciació del riure social. Podríem tal vegada al·legar que l'humorisme social plau a unes persones i l'humorisme intel·lectiu plau a unes altres, perquè aquell és humorisme aplicat i aquest és humorisme pur; això no està del tot malament, però tampoc no està bé del tot. Penso que tots ens trobarem d'acord a considerar l'humorisme proselitista i interessat, l'humorisme aplicat, menys pur que l'humorisme desinteressat. Però, així i tot, ens caldrà escatir per què l'altre humorisme és desinteressat i pur, o per què ens causa una eufòria de mena espiritual; i això és el que ara ens empendrem.

Quan Jules Renard, Wilhelm Büsch o Georges De-law, per exemple, es posen davant del món amb aquella disposició de plaent espectacularió, i no es proposen de prendre partit per res ni per ningú, sinó de fer adquisicions desinteressades, adquisicions per a l'esperit, per tal d'acréixer les facultats espirituals i fruit d'aquest acreixement, llur posició és gnoseològica. Si aquests i altres semblants contempladors són, demés, artistes prou destres per a comunicar la contemplació llur als altres humans inaptes per a la contemplació, aleshores contagien llur coneixement, i amb aquest la felicitat inherent a tota mena d'adquisició entenimental. No hi ha cap felicitat tan fina com la que ens ve del coneixement, cap que ens pro-

voqui un somriure tan lluminós i d'efectes tan duradors com el somriure engendrat per aquesta felicitat gnoseològica. Hi ha a la vida de l'home in comptables formes de felicitat, n'hi ha de molt més colpidores que la felicitat gnoseològica, però aquestes no ens provoquen el somris ni el riure; ans, al contrari, la felicitat paroxística es tradueix, en les nostres faccions, en una ganyota més aviat dolorosa, i n'hi ha que ens produeixen efectes patològics iguals als de l'agonia o de la cloroformització. Hi ha gent que mor d'una sobtada i massa grossa felicitat.

Remarqueu els efectes de la felicitat gnoseològica àdhuc en les faccions de la dona xafardera: com s'il·luminen amb en somris de beatitud quan, a la fi, la xafardera ha arribat a aclarir les causes de la cautela del veí impenetrable, o el motiu de les visites de la dona pigada a la pentinadora del barri. Una felicitat d'aquest caràcter és la de l'arqueòleg que reïx en les excavacions; la de l'historiador que descobreix l'anel·la perduda d'un encadenament històric, o que descobreix un error històric i pot iniciar la revisió d'una època; la de l'home de ciència que descobreix noves relacions o valors de la matèria; o la del filòsof que troba la manera de perfeccionar el raonament o d'enriquir l'enteniment.

També, doncs, l'humorisme i la seva forma més concreta, que és la caricatura, ens produeixen aquesta felicitat gnoseològica. Quan el bon caricaturista ens exposa, amb gràcia i saviesa de dibuix expressiu i amb traça de literat adequadament condensadora, l'escena de l'avi rapsoda que entre les seves aventu-

res té per contar la d'haver estat devorat per una balena, ens congria aleshores en el nostre enteniment una mena de grandíols, concís i persuasiu sil·logisme a la inversa, per virtut del qual copsem ràpidament el contrast de l'experiència infantil amb l'experiència que va a la posta; l'espurna que salta de la percussió de la intel·ligència, tot just eclosa, de l'infant amb la ja pervinguda garneua de l'avi; i l'amor que l'avi posa en l'engany; coses totes elles que no ens són ofertes a cada moment i que ara ens són donades amb tan senzilla i bella concreció.

Quan el gran caricaturista alemany Wilhelm Büsch ens dibuixa les aventures de la pia Helena o dels germans Franz i Fritzen, tot i que les tals aventures són moralitzadores (perquè el dolent sempre en surt castigat), en realitat aquest moralisme és forçat, és un viàtic perquè les caricatures de Büsch facin camí en la societat burgesa i farisaica del seu temps, que era el públic que les havia de pagar, amb exclusió de tot altre públic. Les caricatures de Wilhelm Büsch són, en realitat, com les de Georges Delaw, com les troballes de Jules Renard, constatacions imparcials, on sovint els personatges bons queden en ridícul o derrotats, i on els personatges declaradament dolents, dolents per naturalesa, tot i quedar ben castigats, gairebé sempre són els més simpàtics i els més intel·ligents. El fet central de totes les historietes de Wilhelm Büsch és la descoberta de les mil trifulgues, daltabaixos i catàstrofes que vénen de viure segons unes convencions desuetes. En constatar el terrible desastre que engendra un minúscul equívoc d'aques-

ta mena, el fullejador d'imatges còmiques s'adona del perill en què estava d'engendrar tals daltabaixos i d'ésser-ne la víctima principal; del fet de poder evitar això i d'aprendre'n les causes, hom se sent intelligentment acrescut i, per tant, feliç. Aleshores és quan la nostra boca i els nostres ulls riuen, no pas per tal d'expressar res, que ací és el caricaturista l'únic que expressa, sinó perquè, tant si es vol com si no es vol, la felicitat ha d'eixir d'aquella manera. Es el cas del notari, misantrop per causa d'infortuni, que el dia que treu la rifa es posa a ballar i cantar com si hagués perdut l'enteniment. Ell no vol pas expressar res; és la seva alegria el que es vol manifestar per damunt de la seva voluntat, habitualment tan respectable i solemne, de notari.

La caricatura precitada de Charles Huard també té una valor de captació de coneixements: entesa aquesta caricatura, es produeix sincrònicament una nova claror: adquiriu una determinada noció de l'absurditat de l'orgull de casta; però com que aquest coneixement no és ja de tipus desinteressat, universal i constant, com que no repercuteix sinó en una part en la societat del nostre temps, com que no tindria cap valor en la civilització moderna llargament desenrotllada, per totes aquestes raons, doncs, ni aquest humorisme ni la caricatura que en prové no poden ésser inclosos dintre l'humorisme pur.

Una bona caricatura política ens farà esclafir a riure si afavoreix el partit polític on militem. Per uns moments ens farà feliços per tal com ens promet el triomf de les nostres idees de govern, i ens il·lusiona

amb fantasioses imatges de triomf o de revenja, les quals prendran o no prendran estat real, faran o no faran prosèlits per a la causa que defensem. La caricatura política no afegeix coneixements reals al nostre coneixement, no ens fa profunditzar més en la realitat, però ens proporciona una imatge profètica i fantàstica de la realitat que encara no és ací i que anhelem. Així com l'humorisme o la caricatura que qualifiquem de purs són informats en un sentiment realista de l'Univers, l'humorisme o la caricatura que qualifiquem d'humorisme aplicat, de caricatura aplicada, són informats en un sentiment idealista. El coneixement que la caricatura aplicada ens proporciona no és sinó un coneixement a priori i a precari. Però aquest gènere de caricatura no sols diverteix un sector més reduït que el que diverteix l'anteriorment citada caricatura, sinó que és d'efecte molt més efímer. Deixeu-nos repetir que aquella caricatura de Charles Huard serà compresa i assaborida per una part dels seus contemporanis, els correligionaris, i probablement per algunes generacions successives, mentre que la caricatura pura interessarà tothom durant segles. Lluny de fer riure els militants d'un partit contrari, la caricatura política esmentada els enfellonirà; i la majoria de la gent no farà fred ni calor. D'altra banda, al cap de pocs mesos ningú, ni el mateix caricaturista, no en recordarà el significat; aquella caricatura que el mes de juny feia esqueixar de riure els partidaris de tal o tal programa polític, en arribar al mes d'octubre ja no diu res a aquells ardits ciutadans ni a ningú. Però encara hi ha més salvetats a fer a aquest gè-

neres d'humorisme o de caricatura aplicats, gènere que també, per oposició al gènere pur, podríem anomenar impur; i són els següents: amb la més gran bona fe que es vulgui, amb els anhels posats en l'ideal més elevat, la caricatura política sol ésser bescantadora, cruel, insidiosa, impúdica, àdhuc calumniosa i, moltes vegades, injusta. Per aquestes darreres raons, un dia pogué dir Gabriel Alomar que odiava la caricatura i que la caricatura era un art execrable.

La caricatura pura, doncs, el mateix que la música, la pintura, l'escultura, la literatura pures, té una valor entenimental; i és la sensació d'acreixement cognoscitiu la que ens fa feliços i ens fa somriure, o riure, en exterioritzar aquesta felicitat. Ens fa somriure, ens fa riure o ens fa esqueixar d'hilaritat segons que el coneixement és d'alta, de mitjana o de baixa condició. I no ens comunica la felicitat impàvida que ens ve de tota altra adquisició espiritual, probablement perquè en l'entenimentació humorística la revelació es produeix sobtada, inesperada àdhuc dintre la nostra expectació humorística; i perquè es produeix netament, persuasivament, dintre un esforç logicista que — ho intuïm clarament — ens estalvia en un dir Jesús llarguíssimes excursions per la dialèctica. Es, doncs, el vertigen d'aquest deduccionisme ultraveloç el que provoca tal vegada el riure, el somriure o la riallada.

Es en aquest concepte de l'humorisme i del riure on escau de retreure el testimoni de l'alemany Schütze per a declarar-nos-hi més d'acord que amb els altres autors. Schütze diu que «el còmic és una

percepció o una representació que desperta el vague sentiment que la natura es diverteix a despesa de l'home; quan aquest es creu obrar amb tota llibertat, s'esdevé que la seva independència restringida queda en ridícul per revelació d'una llibertat superior. El riure expressa l'alegria que causa aquest descobriment».

En certa manera, el nostre concepte de l'humorisme es troba d'acord amb aquella lacònica definició de Lluís Vives que diu que ell mateix riu quan engoleix les primeres queixaldes després d'un llarg dejuni. Ací, però, Lluís Vives es refereix al riure fisiològic. I s'hi refiria quan encara havien de passar quatre segles sense conèixer la caricatura pura.

No és cert, doncs, que la caricatura sigui un art que s'alimenta exclusivament de coses lletges — sinó de tota cosa, lletja o no. Delaw rarament recorre al grotesc o la lletjor. De vegades l'humorisme també s'alimenta de coses excessivament belles. Recordem, si no, aquell home de què ens parla Jules Renard, que de tan bell que era, fins es trobava ridícul. I és tan cert el valor cognoscitiu de la caricatura, que aquest exemple sol que ara exposaré, potser bastarà per a establir-ho: la màscara, la carota de Carnestoltes, fa riure en tant que sabem que és màscara, i no en fa en tant que no ho sabem.

Cuvier sovint s'embadalia davant les caricatures i deia que les considerava com un dels espectacles més instructius, segons ens conta Isidore Bourdon en el seu llibre *Illustres Médecins et Naturalistes*.

II

DE LA TECNICA DE LA CARICATURA

De les diverses menes de caricatura. — No és caricaturista qui vol. Hi ha artistes de gran talent per al dibuix i la pintura, n'hi ha que àdhuc tenen molt d'enginy per a trobar les llegendes que van al peu de la caricatura i que la motiven, però que no seran mai caricaturistes. És el cas, per exemple, de Forain, que s'ha fet cèlebre pels seus acudits d'agre humorisme polític i social; perquè cal dir que també hi ha un humorisme agre, negre i feroç, humorisme colorit pel temperament o pels humors segregats interiorment, més que pel gaudi espectacular. Herman Paul, el suís Steinlen i d'altres, són també d'aquesta mena. Els admirables dibuixos d'alguns d'aquests artistes no són sempre caricatures, sinó sovint dibuixos d'il·lustració, gairebé sempre dibuixos desoladors o tràgics.

Hi ha, en canvi, caricaturistes que no són gaire forts en el dibuix, però que són grans caricaturistes, com és el cas de l'alemany Grosz, del francès Dupacuit, del castellà López Rubio; artistes que tenen el talent d'obligar llur poca traça de dibuixants a col·laborar en el grotesc de les situacions que componen. Hi ha en aquesta gràcia d'aprofitament un geni semblant al geni dels pallassos que amb ineptituds volgu-

des i tota mena d'elements negatius saben accentuar llur comicitat.

Hi ha també els caricaturistes que només són humoristes, que són aptes per a concebre situacions còmiques, però no les saben dibuixar. Aquests caricaturistes es divideixen en dues menes: els que volen traduir llurs concepcions amb un dibuix treballat i savi, i els que volen fer el mateix amb un dibuix inepte o infantil, la ineptitud del qual accentuen o estilitzen per tal de fer-la passar per inèpcia intencionada; James Ensor, Métivet i molts d'altres es troben en aquest cas.

Hi ha els caricaturistes d'ocasió, els que només una o poques vegades en llur vida d'artistes han practicat la caricatura: Leonardo de Vinci, Reynolds, Puvis de Chavannes, Franz Stuck, Modest Urgell. Aquests no solen ésser grans caricaturistes; les caricatures esporàdiques que ens han deixat no compten pas com a tals, sinó com a curiositats. Un sol artista serà potser una excepció entre els caricaturistes ocasionals: Pau Picasso. Aquest artista, tan fi per a la pintura de mitjana empenta, ha fet algunes caricatures altament expressives d'un humorisme punxant o eròtic, millors, la majoria d'elles, que les seves pintures.

Hi deu haver també els caricaturistes destres en la caricatura i inaptes per a l'humorisme: aquells que no poden dibuixar bones caricatures si una altra persona no els ofereix el tema. Hi ha molts caricaturistes francesos que estan associats a algun literat o a qualsevol altra persona lliurada ocasionalment a

l'humorisme per a poder treballar en l'art que professen.

Hi ha, encara, el caricaturista admirablement dotat per a la caricatura però que no la sent i la produeix a desgrat i amb dolor. El grec Demetri Galanis, per exemple. El polonès Gestwicky, educat a Alemanya i habitant a París, es trobava en aquest cas; s'havia especialitzat amb un èxit enorme en la caricatura del gran món de la política, de l'aristocràcia i de les finances, món que desconeixia del tot per no haver pogut mai ni acostar-s'hi; no era capaç de produir sinó una caricatura cada mes, perquè tot el restant del temps el reservava a l'investigació de l'òptica.

Manuel Humbert i el desaparegut Remigijs (aquest darrer dedicat en cos i ànima a la medicina; aquell dedicat a la pintura) són dos caricaturistes catalans de primera categoria, però d'aquest gènere frustrat.

La caricatura de la millor mena. — Cap, però, d'aquestes subespècies no és la bona. El perfecte caricaturista és el que alhora que un bon humorista és un bon dibuixant caricaturista que sap, i vol de tot cor, i de la manera més eloqüent, expressar la idea humorística i encara afegir-hi, per mitjà del dibuix, un escreix d'intenció, una intensificació de l'expressió. Bons caricaturistes seran els que siguin màximament expressius d'una bona idea humorística, tant si saben molt de dibuix com si en saben poc. No cal dir, però, que tindran una accepció més extensa i duradora els que saben molt de dibuix que els que en saben poc.

Perquè el cas és que cal saber de dibuix. No hi ha eficiència caricaturística si l'humorista no sap gens de dibuix, o si en sap massa poc. James Ensor, el caricaturista belga, seria més persuasiu i diria coses més denses i més intenses si sabés més de dibuix. Aquest és també el cas de Goya, que era més pintor que dibuixant; les seves caricatures impressionen més quan el patètic hi ajuda que quan han d'ésser només expressió humorisme. Els caricaturistes d'estil infantilista estan amenaçats de durar menys i d'ésser menys generalment admesos, perquè a l'infantilisme han d'afegir una gran dosi d'estil, i l'estil, quan, com en el cas de la caricatura, és més aviat estil provocat que estil ingenu, té el risc d'esdevenir desuet. D'altra banda, la caricatura infantilista és la que té més necessitat de socórrer-se amb els convencionalismes d'època, convencionalismes que també aviat perden llur virtualitat, i d'una generació a l'altra no no se sap què signifiquen.

Del dibuix, l'estil i la composició.— Un bon caricaturista ha de conèixer a fons tots els recursos del dibuix i saber servir-se'n per a poder ésser més eloqüent que el dibuixant ordinari. En certes situacions molt freqüents li cal saber simplificar. La simplificació que no resta, ans afegeix, significació al dibuix, és difícil per a la majoria dels caricaturistes. N'hi ha que, convençuts de l'eficàcia de l'aplicació d'aquesta simplificació, l'apliquen sense oportunitat; simplifiquen allí on no cal i acumulen en altres llocs detalls ociosos. N'hi ha també que, sense major discerniment,

simplifiquen sistemàticament per tal de fugir de les dificultats del dibuix; gairebé sempre, perquè no són veritables caricaturistes. Les caricatures que ens donen aquests falsos caricaturistes, cauen de les mans, de tan inefficients com són; de vegades arriben a causar repulsió.

En altres ocasions cal exagerar. Hom creu, en general, que la caricatura és tota ella exageració; això és un error. El veritable caricaturista ha d'ésser un home de molt tacte; ha de saber quan i fins a quin punt cal simplificar o exagerar. Això ja ho ha vist Bergson, que afegeix, demés, i és molt cert, que hi ha caricatures-retrats que són més semblants al personatge retratat que els millors retrats pròpiament dits. I bé, aquestes caricatures-retrats són aconseguides la major part de les vegades amb lleugeres desviacions i accents que no són sinó petites i parcials exageracions, simplificacions o acumulacions que en el model no existeixen. I solen ésser més grans retratistes aquells que tendeixen, encara que sigui lleument, a la caricatura: Goya, Cranach, Holbein, el Greco, Velázquez. Aquests són pintors retratistes dels quals tothom està d'acord a dir, una generació darrera l'altra, i sense necessitat de conèixer les persones que ells retrataren, que són retratistes de les faccions i de la psicologia de llurs clients.

Cal també al veritable caricaturista saber comprendre, equilibrar un xic decorativament la composició; cal que sàpiga adaptar-se, com els antics i moderns boixistes, a la composició tipogràfica: per a una certa composició tipogràfica, per a un cert paper, acordar-

hi una adequada factura i àdhuc una adequada estilització. Per això és convenient que el caricaturista posseeixi una ductilitat d'enteniment, de sentiment i de tècnica que li permeti de dir, a sacietat i en tota ocasió, el que vol. Cal sobretot que el caricaturista no sigui home d'un sol estil.

Una altra virtut indispensable a la bona caricatura, és que sigui de claríssima exposició. Cal que el caricaturista no vulgui expressar massa coses alhora, i que les que hagi d'expressar siguin deslligades de tot enfarfec, de tot detall ocios; que sols la idea central sigui sobressortint, encara que aquesta es manifesti en un objecte inanimat. Cal, així mateix, un grotesc adequat per a cada tema còmic a traduir en caricatura.

Del mal gust.—Convé també, i cada dia més d'ençà que la caricatura en moviment ha entrat al cinema, no abusar de les situacions ni de les convencions còmiques massa rebregades. No insistir, per exemple, en l'expressió dels ulls sols, massa grossos i d'un expressionisme simplista i exagerat quan tot el cos resta inexpressiu; això és un recurs de principiant que el públic arribarà a rebutjar sorollosament quan s'adoni que ell no és mai principiant. Cal també no insistir en l'humorisme bàrbar i groller de les garrotades, el caure assegut i altres puerilitats més pròpies del teatre de titelles que de la caricatura. Cal rebutjar les convencions massa explotades, com és ara la de representar l'espant d'un personatge amb el capell que li fuig del cap, de tant que els cabells se li han

posat de punta; o bé el cos tot serpentejat o de línies divergents per tal de representar el tremolor. Cal que totes les expressions de la figura humana, àdhuc les paroxístiques, siguin més assuavides, menys aïlles del restant de la composició, més vivents i més adients amb ella mateixa; i àdhuc cal, quan convingui, saber donar expressió als objectes inanimats. El literat Jules Renard i el gran caricaturista Caran d'Ache foren mestres encisadors en l'art de fer parlar humorísticament les coses.

De l'ambient.—Cal també donar ambient a la caricatura, àdhuc quan aquesta sigui la il·lustració d'un simple diàleg que s'esdevé en un lloc indeterminat o que podria no desenrotllar-se enlloc, o que àdhuc podria prescindir de la caricatura. Col·locar en tals casos un personatge acarat a l'altre sense que hi hagi composició de lloc, és la cosa més desoladora que pugui passar a la caricatura.

Es un recurs de mal caricaturista abusar dels efectes còmics massa fàcils i, per tant, massa coneguts, com els nassos llargs, les orelles grosses, els guits al posterior d'un segon personatge, etc. Això són recursos gastats, repudiats ja pels infants acabats de néixer. Pot haver-hi alguna vegada necessitat de treure partit d'aquests recursos puerils, però aleshores haurà de fer-se ben oportunament i quan el caricaturista tingui ja una bona i extensa obra que respongui d'aquestes ranciors, i el restant de la composició avaluï amb bones valors caricaturístiques aquella llicència.

La caricatura cau de vegades en barroeria. Perquè fa riure, la gent mal intencionada la dirigeix malèvolament i brutalment contra els enemics, de vegades contra lleials adversaris. I això no està bé. Quan la caricatura cau en tals turpituds, no té cap valor; rarament seran bons caricaturistes els qui es prestin a tan roïna pràctica. Aquesta subespècie de caricatura només té valor, i encara molt fugisserament, per a la gent basta que se'n serveix. El caricaturista podrà tothora ésser màximament agressiu sense necessitat de recórrer a la barroeria o a la grolleria.

De la gràcia. — L'art de la caricatura ha de produir-se graciosament. La gràcia li és indispensable tant en l'esperit com en la factura del dibuix. Aquest dibuix ha de donar la impressió de prestesa i lleugeresa, encara que hagi estat premiós. Cal saber ocultar aquesta premiositat, i, millor encara, cal saber-la evitar: dibuixar tant com es pugui de primera intenció. Però aleshores convindrà molt que el caricaturista es previngui contra els vicis d'aquest treballar lleugerament i de primera intenció; i aquests vicis, verament mortals, són l'afebliment del dibuix fet peresosament, a corre-cuita, i l'amanerament. Per tal d'evitar tan greus defectes, caldrà que el caricaturista s'exerceixi constantment i que no li dolgui d'esborrar molt, i àdhuc de refer de cap i de nou les caricatures parcialment o totalment no reeixides.

Al caricaturista convé una cultura vasta, encara que sigui superficial. És incalculable el benefici que en treurà, tant des del punt de vista de l'humorisme

genèric, de la fecunditat en el còmic, com des del punt de vista de la més refinada i intensa expressió plàstica.

Del color. — La caricatura impresa en colors pot treure molt partit d'aquests; en primer lloc, si el caricaturista és colorista o ha experimentat els efectes i reaccions dels colors, juxtaposats; en segon lloc, si sap usar idealísticament dels colors, tal com predicava, per a la pintura pura, al nostre entendre erradament, el cèlebre pintor infantilista i salvatgista Paul Gauguin. El que en les teories de Paul Gauguin és pernicios per a la pintura, pot ésser revifador per a la caricatura. Gauguin deia: «Allí on vegis que el natural té un to verdós o vermellós, tu pintaràs amb els colors més verds o més intensament vermells que tinguis». Gauguin volia dir amb aquest precepte, i més explícitament en altres escrits seus, que cal fer la pintura exaltadament decorativa i que no cal refinar sobre els matisos, tons neutres i mitges valors que la naturalesa ens ofereix, sinó colorir els objectes amb els colors que perjudicialment portem en la imaginació. Així, doncs, en voler representar damunt de la tela un bosc, no cal pas trencar-se el cap a la recerca dels mil tons verds i torrats que el pintor educat i refinat hi destria, sinó que és més convenient de pintar el fullatge de tots els arbres, el mateix els pròxims que els llunyans, el mateix els gemats que els recremats, totes les espècies en fi, d'un sol to, el color verd, el verd més simple i cridaner, el color verd que la nos-

tra imaginació atorga de moment al concepte de fullatge d'arbre. Això, que en pintura és una barbaritat, en parlar de caricatura és gairebé una veritat. En efecte, el caricaturista no té necessitat d'aplicar els seus dibuixos el color natural, sinó que servirà més el seu propòsit de produir un efecte còmic, exagerat o no, però sempre intens, bo i colorint les representacions d'homes, animals i coses, amb colors arbitraris; no capriciosament arbitraris sinó segons arbitri ben intencionat; quan, per exemple, es pugui representar més còmicament per mitjà del color verd les carnacions d'un home aterroritzat, que no pas emprant el tons emblanqueïts o esgrogueïts que en el natural provoca el terror en les carnacions dels humans. Aquest exemple és poca cosa al costat de la vastitud de recursos que l'ús del color ofereix a la caricatura. Cada caricaturista podrà experimentar els efectes meravellosos, i els fracassos també, que l'ús arbitrari del color pot provocar.

Georges Delaw ha sabut sempre emprar exquisidament el color. Toulouse-Lautrec, el gran pintor del París noctàmbul de fi de segle, més refinat, tan pintor com caricaturista, ha fet prodigis i exquisitats amb el color. Els alemanys, amb Bruno Paul al cap, han triomfat sorollosament, tot i no poder disposar sovint més que del negre i un sol color. La col·lecció del setmanari *Simplicissimus* és altament alligadora des d'aquest punt de vista. En canvi, el gran Caran d'Ache fou sovint un colorista sense suc ni bruc, i el també genial Büsch no féu gran cosa amb el color. Hi ha caricaturistes que mai no han necessitat

d'emprar el color; els caricaturistes anglesos, els nostres formidables caricaturistes Apelles Mestres i Junceda han produït meravelles amb sols el blanc i el negre. Es de remarcar que la caricatura colorida, molt més conreada a França i a Alemanya que enlloc més, es caracteritza a França pels tons clars, gais i fins, mentre que a Alemanya es caracteritza pels tons forts i ombrívols.

És una regla que potser val per a tots els països, que en l'art de la caricatura cal no abusar del color, ans cal emprar-lo com un accent més; per tant, molt oportunament. Alemanya ha aconseguit sorprenents efectes usant copiosament del color; però aleshores la caricatura així colorida pren més l'aspecte de cartell anunciador i de cosa punyentment interessada que no d'esplai intelligent fins al llindar del sobrehumà o l'angèlic.

És cert, però, que la caricatura pot ésser transportada amb èxit al cartellisme, i modernament l'art del cartell tendeix més que mai a la caricatura: la majoria dels cartells reeixits són caricaturescos. La quasi total producció d'un dels moderns cartellistes, Capiello, és caricaturesca; i ací a Barcelona és J. Calsina i Baró, artista recentment eixit de l'Escola de Belles Arts, qui ha produït els més eficients cartells (inèdits quasi tots, per ara), d'esperit pronunciadament caricaturesc. Però, així i tot, la petita caricatura per al periòdic, la caricatura pròpiament dita, no necessita abusar del color com ho necessita el cartellisme. Amb un sol llapis o amb una sola ploma, el caricaturista ho pot dir tot. I és més adient a la tipografia la cari-

catura amb blanc i negre o amb afegidura discreta d'un sol color, que no pas la caricatura policroma. Al cap d'avall, això és una llei que es pot aplicar a tota mena de tipografia il·lustrada. Durant la tercera part del segle XIX s'editaren a Espanya nombrosos setmanaris polítics amb caricatures a doble plana i colorides amb extensa policromia cridanera però realista; caricatures dibuixades pels primers artistes que sabien manejar el llapis litogràfic, entre els quals sobressortia Tomàs Padró. Per al poble aquelles coloraines a tota plana eren molt colpidores, i avui ho segueixen essent àdhuc per a molta gent entesa; tanmateix, per aquesta mena de gent, aquelles dobles planes de caricatura densament colorides tenen més valor històric o arqueològic que colorístic; i àdhuc des del punt de vista de la bona caricatura, totes les persones intel·ligents en caricatura confessaran que els mateixos efectes còmics haurien estat aconseguits sense els colors, i millors efectes amb un ús discret i sàviament arbitrari del color. El setmanari francès *Le Rire* és el qui millor i durant més temps ha sabut aplicar el color a la caricatura. Per aquelles pàgines han passat tots els mestres de l'humorisme, des de Toulouse-Lautrec fins als més atrevits d'avui dia, amb l'afegitó que des del punt de vista tipogràfic les planes impreses en color són bellament impreses, sense trair el color de l'autor. L'alemany Weisgerber fou el qui millor partit sabé treure del negre i un sol color; després, Ignatius Tachner i Bruno Paul, també alemanys.

Una regla per a reeixir en la caricatura en color,

regla que no es pot aplicar al cartellisme, és la següent: que el caricaturista no tapi tot el blanc del paper, o que no dibuixi sobre paper de color. En caricatura el blanc del paper i el negre del dibuix són els valors primordials i principals en tant que color (si és que el blanc i el negre s'han de considerar colors). El caricaturista podrà usar i abusar a desdir del blanc i del negre, però haurà d'ésser molt prudent i sensible en l'ús del color. També la caricatura requereix colors més aviat clars, no tan sols per tal de fer valer el negre, que és el color més bell en tipografia, sinó també perquè el negre pur fa valer molt els colors clars.

L'*amateur* de caricatura ha de curar de no caure en l'admiració d'artistes dolents, banals o nul·lament caricaturistes, artistes que aconseguiren fama universal només pel bon humorisme de les llegendes que socolaven llurs caricatures; que és el que ocorre amb les caricatures o pseudo-caricatures del francès Poulbot.

De l'expressió fisionòmica. — Un gran escull per als caricaturistes és el de donar expressió al gest i a la fesomia dels personatges dibuixats. Hi ha bons dibuixants i àdhuc ben acceptables caricaturistes que reïxen en tot, llevat d'aquestes dues formes d'expressió. S'esdevé sovint que dos o més personatges que dialoguen o s'invectiven, no semblen pas dirigir-se l'un a l'altre sinó a un tercer, visible o invisible. També s'esdevé que la fesomia dels personatges de la caricatura no expressi bé, o no expressi gens, el que la

llegenda els fa dir: tal personatge parla amb indignació i en la seva cara es reflecteix la indiferència o un sentiment diferent de la indignació, i així per l'estil. Per fi, s'esdevé també sovint, en la caricatura de poca empenta, que els gestos i actituds de tots els personatges de la composició no són perfectament o gens expressius de l'acció que desenrotllen. És en aquestes manques d'expressió on s'ha de delatar el fals, el mediocre caricaturista, àdhuc quan l'artista demostrï dots d'excellent dibuixant. Forain, Herman Paul i molts caricaturistes *minors* pateixen d'aquesta inexpressió a desgrat del gran art i de l'estil imponent amb què els dos primers es manifesten.

Hi ha, d'altra banda, caricaturista que peca per l'excès contrari, per voler donar massa expressió als personatges que dibuixa. Aleshores s'esdevé, com a les figures de cera, que sovint l'expressió és tan afectada que produeix efectes contraproductius i àdhuc repulsius. Un exemple d'aquest excès ens l'ofereix la caricatura d'Abel Faivre. Es tracta, per regla general, d'un excés d'expressió per manca de tacte i sobretot per manca de gràcia. Un dels caricaturistes més ben dotats en l'expressió de gestos, actituds i fesomies, és l'alemany René Reinicke. L'andalús Angel Huertas és també molt ben dotat per a l'expressió, però el seu gran talent mai no ha estat prou reconegut; d'altra banda, el seu art tendeix més aviat a la il·lustració de textos que a la caricatura pròpia. Joan Junceda i Apelles Mestres són, així mateix, dos grans artistes de la caricatura expressiva. Però hi ha encara un art d'expressió exagerada que

no té els defectes de l'expressionisme exagerat, bé que afectat i inoperant, de les caricatures d'Abel Faivre i altres caricaturistes sense gràcia. En aquest expressionisme, exagerat fins a l'exacerbació i al desllorigament, hi ha artistes tan reeixits com Büsch i la majoria dels mestres caricaturistes alemanys. Són artistes de la deformació i de l'exageració, sense cap altra mena de fre que llur bon gust. I amb aquesta deformació intencionada, que també introduïren en la pintura pura els pintors Gauguin, Toulouse-Lautrec i Cézanne, aquells grans caricaturistes de l'expressió extremada aconseguiren efectes d'una eloqüència extraordinària.

Més observacions sobre el dibuix i l'estil.—Hi ha un gènere de caricatura que necessita colpir pel dibuix principalment; n'hi ha un altre que ha de colpir pel dibuix i per la llegenda; i n'hi ha un altre, per fi, com és el cas de les caricatures de Poulbot, que valen principalment per la llegenda i que la major part de les vegades podrien prescindir del dibuix. D'aquesta darrera espècie no cal dir-ne res més; poden ésser caricatures bones o dolentes sense que per això llur èxit sigui major o menor. Les caricatures que han de colpir pel sol dibuix o per aquest conjuntament amb la llegenda, cal que siguin ben compostes, i, si pot ésser, amb originalitat; i cal també que hi destaquin bons negres, belles i sàvies taques negres ben distribuïdes. Modernament es posà de moda un dibuix de traç molt prim i vacil·lant, com d'artista moribund; és un dibuix sense negres, i sovint traçat

amb llapis ploma. Aquesta mena de dibuix pot haver compost excepcionalment alguna bona caricatura, però s'ha de dir que no és la mena de dibuix que convé a la caricatura; és un dibuix poc colpidor i gairebé sempre desproveït de la gràcia que atorga, en caricatura, el traç decidit i segur, com el de Caran d'Ache, de Herman Paul, de Carlègle, del Picasso caricaturista, d'Apelles Mestres; el traç de Weisgerber, d'Ignatius Tachner, de Rouville, d'Olaf Gulbrandson, de López Rubio, Karl Arnold, Wilhelm Schulz, Finetti, Trier, etc. etc. Bé hi ha grans caricaturistes que no tenen aquest traç decidit ni la mestria en tacar de negre i distribuir aquestes taques, però aquests són tan grans mestres caricaturistes que poden fer el que volen, poden adoptar qualsevol estil o factura sense por de fallir mai. Els dos Wilkes, Rudolf i Erik, el delicat Pascin i tants d'altres han dibuixat caricatures genials sense adoptar el traç segur i voluntari. Bruno Paul posseeix el traç un xic titubejant, però molt gruixut i alternat amb negres tan patètics i tan ben distribuïts que el lleu titubejar, tal vegada un titubejar volgut, no es percep, i les seves caricatures tenen tota la qualitat d'un dibuix ferm, solidíssim i aplomadíssim. Hi ha, en canvi, caricaturistes de segon rengle, com és ara F. Jüttner, o de tercera categoria, que posseeixen una línia aplomada i segura com ningú més. Però aquests exemples són excepció a la regla general. El cert és que la factura aplomada, decidida o cursiva afavoreix la caricatura, li atorga gràcia i crèdit, sempre que sigui a mans d'un bon artista caricaturista.

III

HISTORIA DE LA CARICATURA

La caricatura als pobles antics, orientals i primitius. — La caricatura és un art d'aparició tardana, no tan sols en la història de la humanitat, sinó àdhuc en la història de la cultura.

El poble grec és el primer que ens dona proves d'humorisme i d'haver practicat la caricatura: als segles V i IV a. de C. amb Aristòfanes i la pintura de la ceràmica roja i negra, i, a partir del segle III a. de C., amb l'art alexandrí ⁽¹⁾. Hi ha alguna petita prova de caricatura en l'art egipci, i alguns historiadors n'han volgut veure també en l'art i la literatura d'altres cultures prehel·lèniques, per exemple a les de Mesopotàmia i Creta; però aquestes citacions són molt aventurades i escasses.

L'art precolombià, l'art antic de l'Índia, de la Xina i del Japó, ens ofereixen exemples de caricatura que

(1) A Grècia hi hagué, fins i tot, pintors caricaturistes, com un tal Pauson, que vivia vers l'any 430 a. de C. Aristòfanes combaté alguna vegada Pauson, potser per raons de rivalitat. Els historiadors antics en citen encara d'altres: Calates, Ctesilocos, Filoxenos, etc. (Champfleury, *Histoire de la Caricature*). Les figuretes de terra cuita de Myrina, Tanagra, Bedcia i altres llocs de Grècia són, de vegades, veritables caricatures intencionades.

només ho són des del nostre punt de vista; per als indostànics, els xinesos i els japonesos, les formes que a nosaltres ens semblen còmiques o grotesques, són, en realitat, expressió o símbol de la divinitat; les orelles llargues del Budha són, per exemple, un dels diversos senyals de divinitat que el príncep Gotama posseïa, segons les tradicions d'aquelles terres exòtiques. L'art més modern de la Xina i del Japó, el que data del segle XVI, art que correspon a èpoques de refinada cultura, ja ens ofereix pintura i dibuix força humorístics, sovint refinadament humorístics; i ja en plena Edat mitjana, al segle X, l'escriptora japonesa Sei Shonagon havia escrit en un humorisme preciosista i quelcom malencònic, a la manera de Jules Renard, coses definitives d'exquisidesa i sensibilitat.

Els romans ens han deixat més humorisme escrit que caricatura, potser perquè gairebé tot l'art pictòric romà s'ha perdut ⁽¹⁾. I dels bizantins no sé pas que hagin practicat ni l'humorisme escrit ni la caricatura.

També la literatura de l'India dels segles XVI i

(1) En alguns mosaics romans hi ha caricatures; l'escultura romana en dona també alguns exemples, particularment en la petita estatuària gal·lo-romana. Cal així mateix tenir en compte els *graffiti* i pintures satíriques dels romans contra els cristians, les màscares teatrals, les nombroses gemmes gravades — de vegades amb caricatures obscenes — i, sobretot, les escenes grotesques que es representen en alguns frescos de Pompeia. Els romans tenien un mot per a expressar els temes grotescos en art, i era *gryllum*; la qual cosa demostra que l'humorisme fou molt extès a Roma, tot i que avui no se'n trobin gaires exemples plàstics. No oblidem que el panteó romà comprenia, entre altres divinitats, els déus Risus i Reticulus.

XVII sembla haver practicat literàriament l'humorisme, però en tot cas d'una manera esporàdica i sense la vèrbola engrescadora i variada dels homes de l'Imperi Celest i de l'Imperi del Sol Ixent.

També tardanament els pobles de l'Indoxina, de Java i de Bali han donat proves d'un cert humorisme; a Java i Bali particularment en una branca del teatre; a l'Indoxina en el teatre de titelles, en la ceràmica, en la laca, etc.

Sobre l'humorisme dels negres salvatges cal dir el mateix que diguérem respecte dels homes prehistòrics i dels que visqueren en les edats primitives de la civilització; és humorisme per a nosaltres, però no per a aquells pobles, on el caricaturista i l'humorista són desconeguts. Si algun poble negre dona proves d'humorisme, més aviat humorisme lleu i literari, serà per raó d'haver absorbit, poc o molt, la cultura moderna, a causa de la infiltració forçada d'aquesta, o bé de la proximitat del poble negre a un poble o colònia d'homes blancs. També la literatura dels pobles negres salvatges pot ésser colorida de l'humorisme que en aquelles terres s'ha produït en èpoques d'esplendor; perquè cal saber i entendre que molts pobles negres de l'Àfrica que avui es troben en estat de degeneració, foren en altre temps potents i cultivats, amb un art i una literatura propis.

Als països oceànics l'humorisme no deu haver passat mai de les relacions familiars (si és que els aborígens d'aquelles illes mai s'han sentit humoristes) a desgrat del benestar que des de temps remots és fama que hom hi frueix. A Austràlia la caricatura mo-

derna, l'única que s'hi coneix, és reflex de l'anglesa.

Es gairebé segur que en caure l'imperi romà i en perllongar-se aquella gran cultura de la vida socialitzada, molt disminuïda, en terres de Bizanci, tota l'Europa reculà en el camí de la civilització. En cap de les cultures bàrbares, que poc a poc anaren florint a precari en aquella profunda decadència, sabem que poncellés l'humorisme literari, ni tampoc la caricatura. L'art escandinau, l'art irlandès, l'art dels merovingis i dels carolingis, l'art dels visigots i dels ostrogots, l'art dels escites i l'art del mussàrabs no ens han deixat res d'intencionadament caricaturesc. Tampoc l'art dels esquimals s'ha demostrat fins ara humorista, a part d'alguna manifestació esporàdica i mansoia.

Cal arribar a l'explosió islàmica per a retrobar l'humorisme, i això encara als països més refinats i a les èpoques de major esplendor, sobretot a Pèrsia. La literatura i la miniatura de les bones èpoques de la Pèrsia musulmana ens han llegat meravelles de finíssim humorisme. Aquest humorisme s'encomana lleument a la miniatura de l'Índia musulmana en l'època del Gran Mogol; és la miniatura que s'anomena indopersa, que és inferior en humorisme a la miniatura persa. A part d'aquest humorisme, l'art brahmànic de l'Índia no en coneix d'altre (si es pot qualificar de tal) que el de certes escenes eròtiques esculpides a les façanes i interiors d'aquells fabulosos temples tallats en la roca més que construïts amb pedra. De l'art búdhic de l'Índia no coneixem gairebé cap manifestació humorística.

La literatura hebrea no coneix, ni de lluny, l'hu-

morisme ni res que se li assembla; i ja sabem que el poble elegit no practicava cap altre art que el literari, i, encara, de tradició oral.

Tampoc els pobles egeus no ens han donat humorisme de cap mena. Allò que més es podria acostar a l'humorisme, serien les escenes d'acrobàcia taurina representades en alguns relleus i pintures de l'illa de Creta; però aquesta apreciació és molt aventurada; en aquest monuments d'arqueologia cretenca no es veu res que inciti al riure ni al somriure.

La caricatura en l'art romànic i en l'art gòtic. — Es al període romànic quan comencem a retrobar la caricatura intencionada, però mansoia, als capitells de pedra. No crec que en gaires altres obres romàniques es trobin intencions de caricaturitzar. Potser alguna caplletra dels llibres miniaturats mostra una lleu velleitat humorística, escassament humorística; no n'estic ben segur. El mateix humorisme dels capitells és ben poc divertit, i sembla completament gratuït o relacionat amb contalles on intervenen monstres mífics; aquesta monstruositat, que per als escultors romànics degué ésser més aviat un motiu de terror, és el que ens apareix alguna vegada com una intenció caricaturesca. Hi ha altres rars capitells on es destria amb major evidència el propòsit de caricaturitzar; però, així i tot, no sembla pas que aquella caricatura sigui el que avui entenem per caricatura, sinó una forma de blasme, un propòsit de fer odiosa alguna cosa o persona. En la pintura romànica catalana sobre taula hem trobat una composició

d'aquest caràcter ambigu, entre humorístic i tràgic; és un antipendi existent a la Col·lecció Plandiura, en el qual el pintor representa la pesada de les ànimes, i el dimoni fent trampa amb un copet que, amb el peu, dóna dissimuladament a la balança per tal que aquesta caigui al seu favor. Aquesta escena, que en el pensament del pintor i dels seus contemporanis potser no era còmica, es troba repetida en alguna altra pintura romànica, i això ens fa suposar que, lluny d'ésser una pensada de caricaturista, fos un tema iconogràfic tradicional, sense cap intenció humorística; intenció que hauria pogut aparèixer com irreverent en ésser exposada en la mateixa mesa de l'altar. Seria una mena de recordatori respecte a la traïdoria del Maligne, més aviat que un motiu de riure. Al cap d'avall, en la pintura romànica hi ha escenes de temptació i de martirologi més còmiques que aquesta del dimoni trampós.

En l'art gòtic l'humorisme i la caricatura es troben ben declarats. Adés la caricatura moralitzant aplicada a l'edificació i al proselitisme polític-religiós; adés la caricatura il·lustradora de textos humorístics, moralitzadors, socialitzants o no ⁽¹⁾; adés la caricatura pura, sense aplicació a cap ideologia, sinó a decorar la façana d'un edifici, les misericòrdies d'un cor capítular o altres llocs de l'interior del temple o del mobiliari litúrgic o profà.

(1) A la catedral d'Anvers hi ha un retaule de l'escola de Borrassà on es representa un sant Miquel que mata un drac de molts caps, i cadascun d'aquests caps representa en caricatura un personatge (rei, papa, dama) que deu voler ésser un retrat.

Per bé que la caricatura gòtica sigui, en els millors casos, aplicada a il·lustrar un llibre ⁽¹⁾ o a decorar arquitectura, mobles, teixits i utensilis, es pot dir que, alhora que aplicada, és també caricatura pura, per la mateixa raó que les figuretes aplicades per Benvenuto Cellini a l'orfebreria, eren alhora art pur i art aplicat. Despresos de l'objecte que aquests exemplars d'art aplicat decoren, aconseguixen un valor propi, major que no pas en funció d'acòlits o compar-ses; la qual cosa no aconseguixen pas els altres elements de decoració que figuren en la comparsaria ornamentalista d'un objecte decorat. Una caricatura que il·lustra caricaturescament un *Boccaccio* del segle XV, posem per cas, és art pur i caricatura pura, alhora que art aplicat, caricatura aplicada; però l'ornamentació que s'escampa al voltant d'aquestes miniatures, la dels colofons i caplletres, és només art aplicat; després del llibre miniat, aquesta darrera segueix essent tan sols art decoratiu.

La caricatura del període gòtic és, però, caricatura feble, poc intencionada i no pas molt apta a fer riure. En el seu temps aconseguí, probablement, de fer esclafir a riure molta gent; avui dia, però, ha esdevingut poc eficient. Ens interessa enormement, però no ens comunica l'alegria eufòrica i copiosa que ens proporciona la caricatura moderna. Es que aleshores el sentiment de comicitat no estava tan desenrotllat com avui, i, no havent-hi res que fes riure més,

(1) Catarina de Mèdicis posseïa un recull de miniatures còmiques que ara es troba a la Biblioteca Nacional de París.

aquelles caricatures devien semblar la darrera paraula de l'humorisme.

Suara dèiem que la caricatura gòtica és poc intencionada; però aquesta afirmació l'aventurem amb timidesa. No podem assegurar si les figures grotesques de les gàrgoles, de les misericòrdies i d'altres llocs dels edificis d'aquells temps tenen o no tenen intenció satírica, si es refereixen a fets locals o nacionals; però més aviat ens decantem a creure que la majoria de tals escenes o personatges grotescos són d'una comicitat fortuita i sense transcendència ⁽¹⁾. Ens fa suposar que algunes d'aquestes manifestacions grotesques del període gòtic devien tenir intenció política o moral, el fet que el goticisme fos molt colorit de simbolisme, d'emblematisme i d'allegorisme. De tota manera, és cosa provada que, almenys en els països flamencs, valons i germànics, la caricatura gòtica fou alguna vegada al·lusiva a esdeveniments i a persones. Es també un fet constatat que la caricatura gòtica és escassa al començament del període i abundosa a l'acabament.

Els segles XIV i XV, que marquen l'esplendor català, degueren ésser segles d'or de la nostra caricatura medieval. La caricatura tan mestrívolment esculpida en un finestral de Poblet i el citat retaule català de la catedral d'Anvers, en són bona prova, entre d'al-

(1) Champfleury diu que la caricatura de l'Edat mitjana tenia de vegades la intenció de puerils jeroglífics anagramàtics, o que obeïa el gust per les il·lustracions de les faules i poesies populars. Cal, però, tenir en compte la quantiosa caricatura medieval que té totes les aparències de gratuïtat.

tres que no detallarem. La «Processó de les rates», que decora els pilars del claustre de la catedral de Tarragona, deu ésser il·lustració del *Roman du Renard* que tant agradava als reis catalans i que fou traduït a la nostra llengua.

La caricatura en l'art del Renaixement. — La invenció de l'impremta augmentà la difusió de la caricatura intencionada, mentre que la caricatura pura tendia a disminuir amb la mort lenta del llibre manuscrit. I en venir el Renaixement, la caricatura pura no augmentà pas. No es troben caricatures sinó en algunes estampes i textos impresos, i també en algunes pintures de comptats artistes dedicats a aquest gènere. L'escultura, que tanta caricatura havia produït durant el període gòtic, en debutar el segle XVI la va deixant de banda, i això indica que l'arquitectura també abandona més o menys les figuracions còmiques per a ornament de façanes i d'interiors. El mobiliari gòtic profà, que ja no era gaire pròdig de caricatures, abandona quasi per complet aquest gènere divertit; i el litúrgic, que tant de lloc havia reservat a la caricatura, ara no n'hi reserva gens. Si alguna vegada l'arquitectura accepta, durant el Renaixement, la caricatura, serà un gènere amfibi, que no podrà ésser classificat ni com a caricatura pura ni com a moralitzant; es tracta, en aquell cas, d'un gènere més aviat grotesc i inanimat, que no pas còmic i vivaç; es tracta de mascarons, dracs, grifauts, cariàtides, termes i altres motius figuratius fets en fred i segons recepta, evocació dels motius

grotescos de l'antic art romà, en aquell moment desenterrat i acceptat amb veritable fallera.

Durant el Renaixement, entre el goticisme i el barroquisme, una petita part de la caricatura es refugia en l'art pur, en la il·lustració de textos, en l'estampa i en la pintura. Són comptadíssims els exemplars d'art pur escultòric del Renaixement que va de les acaballes del segle XV a les del XVIII. L'escultura del Renaixement no aplica, per regla general, el grotesc intencionat, amb exclusió de la caricatura pura, sinó quan vol repudiar alguna cosa. El diable, els botxins de Jesucrist i dels sants, els jueus, són, com al goticisme, les principals víctimes d'aquest caricaturisme pintat, el qual és, en tant que caricatura, un art sense empenta, ni ossos, ni nervis; un art, en fi, sense gràcia. És un caricaturisme que fa més aviat plorar que riure; és una comicitat afectada i desproveïda d'alegria.

La pintura i el gravat, adés gravat al boix, adés gravat sobre metall, que sobressurten per llur comicitat durant el Renaixement, són creacions principalment flamenques i holandeses. Itàlia ve en segon lloc, i per fi França i Alemanya. Els altres pobles europeus produïren durant aquest període ben poca caricatura; i llur escàs art còmic serà influït segurament per la caricatura d'aquests cinc països.

Flandes ens dona la caricatura fantàstica, tota d'invenció, de Jeroni Bosch i dels seus imitadors (Patinir, Jan Mandyn, Pieter Huys, l'anònim del Museu de Lille i altres). Allí la comicitat i el grotesc són en quantitat màxima, encara que innocent; és una cari-

catura que, a la manera del surrealisme modern, però amb més intelligència i fantasia, no es refereix a la realitat, sinó als monstres xocants o grotescos que la febre i el pesombre poden engendrar.

Els dos Pieter Breughel o Brueghel, per bé que influïts per Jeroni Bosch, particularment Brueghel el Vell, ja toquen més de peus a terra; llur humorisme, ben realista, tendeix amb deliciosa ingenuïtat a la caricatura pura; llur humorisme, sobretot el de Brueghel el Vell, és sà i bondadós, sensible a totes les valors de la vida rústica, optimista sense panglossisme, i caricaturista sense intenció de caure en el grotesc ni tan sols en la comicitat. Diria's que un excés d'alegria i d'interior optimisme li fa fer involuntàriament caricaturesca la pintura. Aquest caricaturisme és, però, molt atenuat; és més aviat una pintura realística, d'una intensitat rarament superada. Brueghel el Vell fou imitat fins a la identificació pels seus compatricis Cornelis van Dalen, Verne i d'altres.

La Reforma provocà nombroses caricatures gravades sobre metall, en contra i a favor dels jesuïtes, en contra i a favor de Luter, de Calví i del papat. Es produeix una batalla de gravats d'aquest gènere entre França i Holanda. En el segle XVII Holanda edita nombrosos almanacs i llibres, en forma de reculls de caricatures, contra Lluís XIV i el catolicisme. Alemanya combat d'igual manera, i França replica. A França mateix es produeix la guerra de caricatures en temps de Port-Royal: caricatures dels jesuïtes contra els jansenistes, i viceversa. Les caricatu-

res jansenistes són, de vegades, ben llicencioes.

Alemanya ens dona diversos pintors i gravadors humoristes: Lukas Cranach i el seu fill, que l'imita; Dürer, que grava a l'aiguafort algunes caricatures i escenes humorístiques i que té nombrosos imitadors. Els pintors alemanys dels segles XV i XVI són tan inclinats a exagerar el caràcter, que sovint les escenes religioses que pinten prenen un involuntari caràcter caricaturesc. Això és més patent en el retratisme; els retrats pintats per Lukas Cranach, Hans Baldung Grien, Aldegraeuer, Amberger i d'altres, tendeixen amb molta traça, i podríem dir també que amb molta semblança, a la caricatura. El més afectat de caricaturisme és Mathias Grünewald, però el seu caricaturisme és tràgic a més no poder; és un grotesc segurament involuntari i cruelíssim.

La caricatura en l'art barrocc.— El període barrocc supera no pas en l'humorisme, però sí en caricaturisme, les edats precedents. En el barroquisme tot és grotesc, tot és caricatura: l'arquitectura, la pintura, l'escultura i, sobre tot, l'art decoratiu, que és abundantíssim i prepotent. És el moment més esplendorós de la *Commedia dell'arte*, o dels «bufos» italians, com va anomenar-se aleshores, fora d'Itàlia, l'art del teatre, art marcadament italià ⁽¹⁾. La *Commedia dell'arte* és un teatre plaent i còmic: revisites de gran espectacle, de més riquesa que les més

(1) La caricatura degué ésser molt extesa a Itàlia durant l'Edat mitjana, perquè el mot «caricatura» és d'origen italià, i el cèlebre Pasquino data del segle XIV.

luxoses revistes del nostre temps, comèdies, entremesos, màgies, sainets, operetes, gatades i altres formes del teatre còmic. Els artistes de la *Commedia dell'arte* eren, alhora que actors, autors, músics executants, dansaires, cantors i acròbates. Coneixien diverses llengües i dialectes, perquè, essent els actors millors i més ben organitzats de tot el món, per no dir els únics, eren sol·licitats de totes les corts d'Europa. Els «bufos» italians eren, doncs, creadors d'una multiplicat de tipus i situacions de caràcter còmic, i aquests tipus i situacions eren els incitadors de l'humorisme de cada nació on els «bufos» s'aturaven, de vegades per llargues temporades, junt amb llur copiós i enlluernador material escènic. Així no és estrany que l'humorisme dels segles XVII i XVIII debuti amb elements de la *Commedia dell'arte*.

Ja hem dit que la pintura holandesa del segle XVII tan prestigiosa, també es manifestà força humorística, tot i que la caricatura holandesa pròpiament dita no és pas molt abundant (1); i així mateix, però no tan reeixidament, la pintura flamenca contemporània de l'holandesa susdita. El més finament i sòlidament còmic dels pintors holandesos és, potser, Adrià d'Ostade, imitat amb èxit pel seu germà Isaac. Jan Miense Molenaer fou també un humorista i un caricaturista. Jan Steen fou un humorista inesgotable i constant, i un gran pintor; li conec prop d'una seixantena d'obres, i cap d'elles no és de tema seriós. Adrià d'Ostade

(1) Els holandesos gravaren estampes còmiques, com la sèrie dels grassos i dels magres, que també era corrent a Flandes.

tingué molts imitadors, entre els quals destaca Cornelis Dusart; després l'imiten C. Saftleven, Pieter Pietersz de Bloot, Bega i d'altres holandesos i flamencs.

A Flandes, Rubens domina amb el seu humorisme de grans proporcions, però que gairebé no és caricaturesc. Ho és més el seu deixeble Jordaens, però sense gust ni gràcia. Els dos Teniers són dos amables pintors caricaturistes. David Teniers té un bon seguidor en el pintor Ryckaert, i un altre seguidor en un pintor anomenat Lambesgui.

A França Jacques Callot, a la fi del segle XVII, és el primer artista francament caricaturista. Format directament en la comicitat de la *Commedia dell'arte*, sempre més en conservarà el to; el seu estil i àdhuc el seu repertori de gravats a l'aiguafort passaran, sense altres mediadors, des de la *Commedia dell'arte*, a la decoració de la ceràmica de Moustiers i, de retop, a la d'Alcora, ultra influir sobre totes les arts aplicades del seu temps (1).

Després, el segle dels Lluïsos serà el més pròdig en caricatures i àdhuc en pintures satíriques, com les que es troben als museus de Calais i de Besançon. Abans de la Revolució, França triomfà meravellosament amb l'estampa de costums, l'estampa mig erò-

(1) Durant el segle XVII hom esculpeix a França algunes medalles caricaturesques, però més aviat simbòliques que grotesques. A partir d'Henric IV, són editades moltes caricatures contra els espanyols; hom els representava com uns perdonavides als quals sempre toca el rebre. El principal gravador original d'aquest gènere és un tal Lagniet.

tica ⁽¹⁾; però no es pot dir que aquest gènere, que repercuteix també en la literatura satírica i eròtica, sigui ben bé caricatura; és un gènere divertit, però sense grotesc. Les figures que el dibuixant imagina per a tals plagacitats, no es diferencien pas de les que li cal dibuixar per als llibres seriosos i àdhuc pietosos o edificants, i sempre els mateixos dibuixants serveixen per al gènere edificant i per al gènere *grivois*.

En esclatar la Revolució, i també pocs anys abans, es produeix un gran moviment caricaturista polític, dels artistes del qual sovint no se'n sap res perquè no solen signar llurs obres. En aquest període sobressurt com a caricaturista ben identificat Philibert-Louis Debucourt, que és un artista que aconsegueix el segle XIX ⁽²⁾.

Anglaterra no es significà antigament en l'art de la caricatura, però en arribar el segle XVIII es posa de sobte, en aquest art, davant de tots els pobles del món. Es pot dir que la veritable caricatura neix a Anglaterra a finals del segle XVIII. França sobresortirà després més que Anglaterra, però en aquest segle n'és la deixebila. A Londres el segle XVIII ens dóna el mateix la caricatura política, en gran part antinapoleònica, que la caricatura pura i que la cari-

(1) També es prodigaren les caricatures contra la moda, i particularment contra els pentinats femenins; aquestes són imitades a Anglaterra i Alemanya.

(2) Un altre caricaturista revolucionari és el que signa amb les lletres R. B. P. D'Alemanya coneixem un tal Riepen, que treballa a favor dels emigrats polítics.

catura pintada, Hogarth es fa cèlebre amb els seus quadros de gènere humorístic, però amb propòsit moralitzant, i Bonnington, entre altres, excel·leix en la caricatura-retrat pintada, tot i que conrea poc aquest gènere. En l'estampa, en les gasetes i libels, Londres engendra una multitud de grans caricaturistes, els més importants dels quals són el graciosíssim Rowlandson, pur caricaturista en tots conceptes, per més que alguna vegada hagi dibuixat caricatures moralitzants i potser també polítiques. Les seves caricatures amb colors són coses delicioses. James Gillray és un caricaturista polític de vèrbola extraordinària, que en alguna ocasió es torna brutal.

A Itàlia, sobretot a Roma i a Nàpols, la caricatura degué ésser abundosa; a Roma sobretot, des de dies llunyans i durant llarg temps, particularment durant els segles en què Pasquino i Marforio dialogaren amb la malavolença que tothom coneix. La *Commedia dell'arte* creà molts tipus caritutescos i representatius de certa gent d'upa i de vicis socials. Aquests personatges de la *Commedia* transcendiren després a la crítica dels costums, i es retroben en variades caricatures italianes i d'altres terres, però sense agafar mai el relleu que varen aconseguir en la *Commedia dell'arte*. El més antic caricaturista italià és potser Leonardo de Vinci; però les seves caricatures són puerils i dibuixades més aviat amb la intenció de cercar el caràcter fisionòmic que no pas amb la de satiritzar o de fer humorisme pur ⁽¹⁾.

(1) Leonardo, però, té escrit en algun lloc que calla fer riure fins als morts.

A Espanya, la caricatura antiga hagué d'ésser escassa abans de l'adveniment de Goya, el qual considerem com a caricaturista del segle XIX.

La caricatura extremoriental dels segles XVII i XVIII.—La Xina ha produït caricatura pintada, lacada, esmaltada en la seva prodigiosa ceràmica, en l'escultura i àdhuc en la de pedra dura, en els bronzes, arreu. El mateix feren els japonesos. Però la caricatura pròpiament dita fou a l'Extrem Orient creació dels temps que coincideixen amb l'acabament del goticisme. D'aleshores ençà l'humorisme extremoriental ha anat creixent i refinant-se fins al començament del segle XIX, que és quan s'inicia la definitiva decadència de les arts extremorientals. En els segles XVII i XVIII el Japó s'eleva a un gran nivell en la caricatura sobre vori, bronze i fusta, per als botons de cenyidor anomenats *netské*, per a les guardes de sabre i altres guarnicions d'aquesta arma, per a les tabaqueres, capsos i tota mena de petits objectes sumptuaris. La pintura caricaturesca és menys conreada al Japó que a la Xina, però en canvi triomfa amb esplendor l'estampa a dos colors, al començament, i aviat en tots els colors. El mestre en aquest gènere, que també té aplicació a la literatura i a les edicions picaresques, és Hokusai. Cal renunciar en un breu manual de la caricatura com és el present, a descriure la grandesa magníficament de la caricatura de la Xina i del Japó aplicada a les arts sumptuàries; la matèria és massa variada i extensa.

La caricatura moderna.—Es pot dir, per a resumir

i generalitzar la darrera etapa d'aquesta succinta història de la caricatura, que els temps moderns, els nostres, són els més fecunds; la caricatura d'avui és la més variada i la més intencionada, i es practica més intensament que mai. La caricatura s'ha extès modernament al cartellisme, al reclam en general, al teatre i al cinema. No solament cal considerar en aquest darrer sentit els dibuixos caricaturístics de moviment, sinó que tot el cinema còmic filmat a base de personatges reals, és un compost de literatura humorística i caricatura, amb el predomini d'aquesta. La caricatura moderna pren l'arrencada, a Anglaterra i a França, ja des dels primers anys del segle XIX.

La caricatura moderna a Anglaterra. — Els caricaturistes anglesos i francesos d'aleshores no fan sinó continuar l'art dels del segle XVIII. A Anglaterra és tan estret el lligam entre els caricaturistes del segle XVIII i els del XIX, que es pot dir que entre ells no hi ha solució de continuïtat; hi ha caricaturistes d'anomenada que pertanyen als dos segles, i molts dels caricaturistes anglesos dels primers decennis del segle XIX es troben dins la tradició caricaturista del segle XVIII anglès; els estils de la caricatura anglesa evolucionen, per tant, lentament, fins arribar a la caricatura moderna anglesa, la qual ha influït fins fa pocs anys en la caricatura nordamericana. La caricatura anglesa és, doncs, tradicionalista; des de Rowlandson fins avui, no mostra pas canvis pro-

funds ni esperit de recerca, ni pruija de novetat. (1)

Cruikshank és un dels mestres de la caricatura anglesa que més s'acosten a la tradició del s. XVIII. Nat a les darreries d'aquella centúria, el seu art es desenrotlla magníficament durant els primers decennis del segle XIX. Cruikshank, com la majoria dels caricaturistes que naixeran en l'era victoriana, fou alhora il·lustrador, en particular d'obres en què l'humorisme tingués poques o moltes ocasions de manifestar-se (com les de Dickens, Thackeray, etc.).

John Leech és un altre mestre de la caricatura anglesa. Com Cruikshank i els altres, es dedica gairebé exclusivament a caricaturitzar els tipus i costums londinencs contemporanis. En aquests caricaturistes anglesos la caricatura-retrat, la caricatura política i l'eròtica no troben gaires conreadors. D'aquests tres gèneres, el darrer gairabé no és gens practicat; en tot cas, ho és clandestinament, com al Japó, on l'erotisme graciós, a la francesa, ja era practicat, durant el segle XVII, en obres d'art pur, mentre que modernament es practica d'una manera clandestina i en impresos vulgars. La caricatura-retrat i la

(1) Ja en 1813 apareix a Anglaterra un tractat històric de la caricatura: *The Historic Alsketch of the Art of Caricaturing*, per Malcolm. Els francesos, però, encara són més diligents, ja que vers la fi del segle XVIII publicaren la *Collection générale des caricatures sur la Révolution Française*, obra del terrorista Villeneuve, i una *Histoire de la Caricature*, per Boyer-Brun. Un editor anomenat Palloy llançà uns àlbums de caricatures revolucionàries d'una gran ferocitat, i durant la Revolució nasqué a França el periòdic polític amb caricatures.

política son dos gèneres abandonats a pocs artistes, i, encara, de segona o tercera categoria. Avui dia, però, existeix un bon caricaturista del gènere retrat: Hyners, artista molt influït pel francès Sem, però que aconsegueix semblança fisionòmica millor dintre un estil més exagerat.

Charles Keene és un altre caricaturista anglès de gran volada. Conrea l'estil d'il·lustrador, modela copiosament els personatges i en detalla l'ambient, talment com en el dibuix d'il·lustració.

Els dibuixos d'aquests caricaturistes són sempre a la ploma, per a ésser molt ben gravats al boix. Els boixistes anglesos sempre s'han distingit per llur gran traça i fidelitat al model. Les caricatures angleses que es van produint fins avui, són, doncs, esplèndids dibuixos a la ploma, d'una tècnica admirable, i sempre, en els mestres, que són molts, plens de caràcter. Tot té un gran caràcter, tot expressa amb energia i eloqüència el que ha d'expressar com a conjunt d'un quadro vivent i colpidor d'intenció; les fesomies, els vestits, els mobles, tot ésser i tota cosa parlen eloqüentment i sense ni ombra de simbolisme.

Richard Doyle és un interessant plasmador humorista de les multituds londinenques de l'època victoriana. Es dels pocs caricaturistes anglesos que empren el traç simple del dibuix, sense afegir-hi ombres.

Bernard Partridge, més del nostre temps, i d'un modelat a la ploma més lliure, és un altre caricaturista anglès notable, més aviat dedicat al dibuix d'il·lustració. Edith Farmiloe és una dona caricaturista que s'ha especialitzat en la caricatura bondadosa dels

infants, dibuixada al traç simple. C. E. Brock és un altre bon caricaturista il·lustrador del nostre temps. Phil May s'especialitzà modernament a caricaturitzar la vida londinenca del carrer, la vida dels barris baixos i el jueu. Cal esmentar, així mateix, la caricatura costumista, d'estil tradicional, de J. F. Sullivan, i la caricatura animalista de J. A. Shepherd.

La caricatura anglesa ha florit especialment en el periòdic setmanal *Punch*, que es publica a Londres des de l'any 1841 i que arrelà sobretot gràcies a la ploma de Thackeray. Al *Punch* sobressurten les obres dels caricaturistes següents: Bent Thomas; F. H. Townsend, que de vegades s'ha dedicat a la caricatura política amb molt més èxit que els especialistes; C. Crave; Lewis Baumer; J. M. B. Rock; Fougasse, que per excepció dibuixa només amb el contorn, sense modelar; Frank Reynolds; Shepperson, que és un dels més distingits i elegants caricaturistes anglesos; D. L. Ghilchick, que domina el gènere historieta; A. Wallis Mills; G. L. Stampa; Trever Evans; Frank Hart; Thorp; Ernest H. Shepard, que de vegades es dedica a la historieta. Cal fer menció especial del caricaturista il·lustrador Reginald Clever, dibuixant d'una gràcia i una solidesa indecibles; és el que ha perfeccionat més l'estil caricaturista anglès. La seva plomada és una meravella de precisió i de bella dicció. Caldria esmentar, encara, molts altres caricaturistes anglesos moderns, que són mestres en el caractericisme i la seva dicció, però llurs signatures són il·legibles i enlloc no hem sabut trobar-ne referències.

La caricatura moderna a Amèrica. — L'art anglès de la caricatura es comunicà a Nordamèrica, i hi sobressortí en la persona de G. Dana Gibson. Després, Amèrica anà diferenciant-se. L'artista més notable, al nostre entendre, en la moderna caricatura nord-americana és el que signa Raleigh, que s'ha especialitzat en la caricatura d'escenes de mig segle XIX. Raleigh ens mostra un estil molt lliure, en negre, sovint a tot color, i amb una gràcia que la solidesa del dibuix i l'art de ben compondre accentuen. Un altre notable caricaturista nordamericà és Maxfield Parrish, dedicat especialment a la caricatura per a cartell, per a il·lustració de llibres, etc. D'altres grans caricaturistes ha produït la civilització ianqui, però la seva manca de repercussió a casa nostra fa que no puguem oferir-ne més clàssics. Són nombrosos els caricaturistes nordamericans amanerats i exagerats que s'han dedicat a la caricatura per a infants. L'exageració és justament un element impur en la caricatura anglesa i americana. Poca cosa li cal al caricaturista d'Anglaterra o de Nordamèrica per a transformar en seriós un dibuix humorístic, i viceversa; amb ben pocs recursos de grotesc aconsegueixen aquests caricaturistes una comicitat aguda.

Suposem que al Canadà i a la República Argentina han florit bons caricaturistes influïts per la caricatura més avançada dels pobles veïns i d'Europa. L'Argentina, sobretot, ha estat molt activa en la caricatura política, molt localista; això l'ha fet poc interessant a la resta dels pobles cultes.

La caricatura moderna a França. — França va ésser, fins al començament del segle actual, la nació capdavantera en l'art de la caricatura; però l'humorisme dibuixat no hi floreix ben francament, i encara més aviat amb caràcter polític, fins al regnat de Lluís Felip. Des de Debucourt fins a Daumier hi ha una atenuació del caricaturisme, gairebé una desaparició. Durant aquest interregne de l'humorisme, a França no es coneixen sinó caricaturistes de poca empena i escassos. El temps, o, més ben dit, la política del temps, hi obligava.

Jean Honorat Daumier fou, si bé no un gran caricaturista ni un gran humorista, el més important de la seva època, i el seu art tingué un gran estil ben personal.

La personalitat dels caricaturistes francesos i llur esperit d'especulació esteticista ha donat gran varietat de caricaturistes i estils que feren època i que influïren en l'estil d'altres pobles. Una d'aquestes èpoques fou el final del segle XIX i principis del XX. Caricaturistes polítics foren també, al començament del XIX, els pintors Isabey i Charles i Horace Vernet. Contemporanis de Daumier foren els caricaturistes Jean Grandville i Charles J. Traviés de Villers. Més endavant l'il·lustrador Gustave Doré dibuixà molt bones caricatures d'il·lustració per a les obres de Rabelais, Lafontaine, Cervantes, Grimm, etc. Fou el millor dels caricaturistes del segle XIX francès fins aleshores coneguts. El caricaturista Cham també aconseguí alguna celebritat abans de Doré. Diu Champfleury que a mitjan segle XIX la caricatura francesa

decau; o, millor dit, torna a decaure després de la florida del segle XVIII, i solament es revifa estimulada per l'anglesa i l'alemanya.

Aquells primers caricaturistes francesos del XIX eren sempre polítics perquè l'oposició i la passió política bullien en el poble. Perquè a tot hora la política transcendís a la caricatura, aquells artistes crearen certs tipus representatius d'un estat d'opinió, els quals encarnaven els defectes o ridiculeses de certes classes socials o grups polítics; aquests personatges apareixen sovint en caricatures que no són precisament d'intenció política, però que indirectament s'hi tornen poc o molt, a causa del simbolisme dels dits personatges. Aquests tipus perduraren molt temps després de morts llurs creadors. Daumier creà els dos tipus de Ratapoil i Robert Macaire; Traviés fou el pare artístic de Mayeux, el geperut barrut; Henry Monnier creà el tipus de Prudhom; Carles Philipon col·laborà amb Daumier a la cristallització del tipus de Robert Macaire. Pigal és un altre nom del primer renaixement de la caricatura francesa.

A l'època de Napoleó III floriren dos caricaturistes de primera categoria, almenys per l'estil. No eren superiors en dibuix a llur contemporani Gustave Doré, però sí que ho eren en l'estil. Val a dir, però, que Doré fou caricaturista de gran estil quan feia caricatures que mai s'havien de publicar, caricatures de pur entreteniment. Aquests dos caricaturistes foren Sulpice Gavarni i Constantin Guys. Tots dos s'especialitzaren en la representació de la dona de luxe i d'amor, la qual enaltiren i per a la qual van

emprar totes les gràcies de llur llapis. Això vol dir que només foren caricaturistes contra els homes; i, encara, Guys va ésser molt poc caricaturista; fou més aviat, il·lustrador.

Fins aquí, llevat potser de Guys, tots els caricaturistes francesos i llurs contemporanis de tot el món foren dibuixants litògrafs, i les caricatures llurs eren tan aviat litografies originals al llapis gras, com a la ploma.

Aviat la caricatura francesa es tornà tan activa i fecunda que dominà a tot el món. Ací no ens és possible esmentar tots els caricaturistes de valor que es van succeir en l'evolució francesa. Entre una allau de mitjanes que per molts pobles serien genis, veiem destacar-se, a les acaballes del segle XIX, l'art extraordinari del pintor Toulouse-Lautrec, artista que exàgera i deforma per tal d'ésser més expressiu; i, com que era un esperit d'una interna ironia portada fins a la crueltat, arribà a dibuixar i pintar obres d'una gran força suggestiva i de molt caràcter. Aquest caricaturisme de l'art de Toulouse-Lautrec és constant, així en les pintures com en les litografies originals i en la caricatura pròpiament dita. Toulouse-Lautrec caricaturitzà sobretot el París *boulevardier* i noctàmbul del seu temps.

Un dels més grans caricaturistes francesos fou Emmanuel Poiré, de pseudònim «Caran d'Ache». És l'humorista, el caricaturista pur. Dibuixa a la ploma, sense modelar, jugant tan sols amb el contorn i modulant-lo, adés gruixut, adés prim, segons les necessitats de l'expressió i segons el dictat de l'estil. Caran

d'Ache fou d'una expressivitat prodigiosa en el comentari caricaturesc de tot esdeveniment cridaner a França i arreu del món. Fou destre en l'expressió de les fesomies i en l'art difícilíssim de la historieta; Algunes de les seves historietes foren de simples gestos o d'expressions fisionòmiques.

Jean - Louis Forain i Herman Paul són dos grans dibuixants d'estil abocetat amb molta sobrietat i robustesa. Llur estil cantellut és, però, menys amenerat en Paul que en Forain, encara que aquest hagi aconseguit més fama a causa del seu enginy en la llegenda de les seves caricatures. Tots dos són mordaços amb agror i malhumor, són pessimistes i, no cal dir, sarcàstics, Charles Léandre ha fet alguns bons retrats-caricatura. Jules Depaquit fou l'iniciador de la caricatura ingenuïsta o infantilista; ha fet coses delicioses. Els castellans Lopez - Rubio, Miura i particularment el que signa Tono són, junt amb alguns francesos, probablement els millors seguidors de Depaquit. Mirande és també un gran dibuixant humorista, cada dia més allunyat, però, de la caricatura. Carlègle, en un estil molt personal i simple, molt cursiu, ha fet caricatures quelcom decoratives, d'un humorisme eròtic que té tradició en el segle XVIII. Rouveyre s'ha singularitzat en la caricatura obscena i clandestina de tiratge limitat, per a bibliòfils. Sem és el primer caricaturista-retratista de França, i potser de tot arreu; caricaturitza no solament la fesomia, sinó el gest dels personatges.

Un dels principals artistes de la caricatura pura a França és Georges Delaw. Aquest delicat dibuixant

s'ha especialitzat en la caricatura per a infants, en la caricatura amable de les pròpies evocacions infantils, en la caricatura dels infants ingenus. Veu el món com un infant amb geni, talment com Jules Renard, de qui seria el millor il·lustrador. El seu estil, quel·com pueril d'intenció, és d'una traça remarcable. Ha publicat moltes caricatures en color, sempre delicioses, no solament per als infants, sinó per a la gent gran. També ha publicat alguns albums en color, que són la cosa més deliciosa del món de la caricatura. Delaw, com l'alemany Busch, com el nostre Apelles Mestres, és també autor de la lletra d'aquests albums.

En els darrers anys es multipliquen els caricaturistes francesos d'empenta, per manera que sols hi ha espai per anomenar-los: A. Roubille, estilitzador decorativista d'un estil una mica rígid i afectat, a la manera d'alguns alemanys; Marcel Cappy, especialitzat en les escenes de costum multitudinàries, vistes panoràmicament; Carles Huard, que es limità a la caricatura de la gent provinciana; els dos seguidors de Caran d'Ache, J. J. Roussau i L. Kern, aquest més exagerat i constant que aquell en la imitació; Pere Falké, Chas Laborde, René Jouenne, Marcel Vèrtes, A. Vallée, que de vegades es troba influït per Mirande; Chancel, Bernard, Soupault, Hervé - Baille, Pere Hérault; Carlo Rim que s'ha significat en la caricatura-retrat i en les d'actualitat literària; Sennep, el caricaturista de la política antirepublicana; Hallman, influït del primer estil, més curvilini i cursiu, d'Herman Paul, i que emprà així mateix el pin-

zell per a contornejar; aquest pinzell és dúctil i sapient com el d'un pintor extremoriental; Bour, H. Monier, W. N. Grove i Varé, que segueixen les petjades del puerilista Depaquit, el darrer, Varé, gravitant entre l'òrbita de Depaquit i la de Delaw; Beberide, que es confon amb el castellà Tono fins a fer dubtar d'individualitats distintes.

La caricatura moderna a Alemanya.—A Alemanya el gran Wilhelm Busch és el primer caricaturista que hi apareix amb consciència del propi art, i probablement és també el primer en categoria. S'especialitzà en la historieta d'humorisme burges i en la il·lustració de poemes còmics que ell mateix escrivia. El seu estil és el més cursiu que es coneix: tant com dibuixos, les seves obres semblen obres de manuscrita un xic barroera i molt esbogerrada. És gairebé genial en l'expressió del moviment múltiple i complicat, en l'expressió dels sentiments dels seus personatges i animals, tots ells sostrets a un món de pallasseria desllorigada. No crec pas que la verbositat de Busch hagi estat mai sobrepassada.

Més aburgesat, sobretot en l'estil, és Oberlander, gran retratista de la burgesia germànica de la fi del segle XIX. J. Sattler és un fort evocador dels boixistes medievals. Becker Gundahl, més il·lustrador que caricaturista, és admirable per la seva plomada, i en el seu dibuix sòlid i realista tot i fent decorativisme. H. Schlittgen és seguidor dels anglesos moderns, i G. Himmelfarb és un bon caricaturista costumista.

També més il·lustrador que caricaturista és el deliciós H. V., que signa els dibuixos per a llegendes, rondalles i poemes del setmanari berlinès *Fliegende Blätter*. Altres mestres de la més moderna caricatura alemanya són Th. Heine, E. Thöny, Wilhelm Schulz, H. Zille i Ernest Stern, èmuls de Busch; Mühlen-Schulte, F. Heubner, W. A. Wellner, Adam Schmidhammer i Eric i Rudolf Wilke, aquell inferior a aquest, però tots dos admirables comentaristes de la burgesia, la banca, la política de l'Alemanya imperial; Heilemaun, Dubovich i L. Rainer, imitadors del fotografisme de Thöny; Paul Rieth, F. Jüttner, caricaturista polític d'estil aplomadíssim. Cal fer menció especial de B. Trier, el millor, el més incisiu entre tots els caricaturistes polítics de la moderna Alemanya, creador d'un grotesc anorreador, de tan furiosos. Èmuls de Trier són Lutz Ehremberger, Paul Simel i d'altres no tan notables; René Reinicke, especialitzat en escenes de la vida burgesa berlinesa, copiosament lavades com grans dibuixos d'il·lustració, i que el setmanari *Fliegende Blätter* reproduïa sovint en admirables gravats al boix; Karl Arnold; Blix, Karl O. Petersen, èmuls dels dos Wilke; G. von Finetti el gran caricaturista polític, de caràcter tràgic i cataclísmic, que solia publicar a tot color i a doble plana, en el setmanari *Lustige Blätter*, les seves impressionants composicions; el formidable Bruno Paul, que amb negre i un o dos colors dibuixà les planes més colpidores de caricatura política en el setmanari *Simplicissimus*. B. Paul abandonà ja fa anys la caricatura per a dedicar-se a *ensamblar*; és un dels carica-

turistes més patètics; el seu dibuix, de traç gruixut i tallat com un boix primitiu, amb negres abundants i dramàtics, és d'una solidesa pètreia. Les seves caricatures sobrepassen en atractiu els més reeixits cartells.

Olaf Gulbrandson és un caricaturista ben fort, però sovint insuportable per causa de l'afectació en què cau el seu art. El seu dibuix és molt estilitzat, de ratlla prima i sense detalls ni ombres. Influí molt sobre el rus Deni, sobre Bagaria, sobre les primeres caricatures d'Apa i de Bon i també sobre el valencià que signa Kahito.

La caricatura alemnya és tal vegada la més emocionant de totes per causa del dramatisme d'intenció i d'estil que posa en els temes polítics; i també, potser, és la més grotesca d'Europa, la que ha exagerat més la comicitat. Entre ambdós sentiments de la caricatura, i potser abusant un xic de l'infantilisme, es situa la caricatura sovint grollera i fins obscena del caricaturista Grossz. Dintre l'òrbita de la caricatura alemanya es col·loca l'art refinat fins al patològic, fins a l'anorreament, de l'austriac Pascin; art deliquescents, morbós i desfet, però que de vegades té llampecs genials d'humorisme feroç.

La caricatura moderna a Itàlia i a Bèlgica.—Itàlia ha donat pocs caricaturistes de gran envergadura. Després de les creacions de la *Commedia dell'arte*, les del cartellista Capiello són les sobressortints. Ratalanga és, encara que un xic amanerat, el principal caricaturista polític d'Itàlia. En advenir el feixisme

la caricatura italiana començava a produir artistes originals i d'empenta, però la nova política terrorista estroncà aquella deu d'humorisme.

A Bèlgica, Felicien Rops i James Ensor són els principals caricaturistes, tots dos pintors; Rops, també gravador. Aquest produí admirables caricatures transcendents, sovint en litografies originals. Ensor s'ha significat en la caricatura satírica; sàtira mordent i cruel contra el seu temps, el seu país, els seus contemporanis, i també contra la societat moderna en general. Ensor és un temperament alletat a les mamelles agres i amargantes de l'holandès Multatuli i del francès Gaspard de la Nuit; per això el seu art és així mateix agre, amargant i profundament literari. Ensor és caricaturista àdhuc en la majoria de les seves pintures. El seu art és barroer i infantil; és l'art precursor dels esgarriaments sobrerrealistes de la pintura i de l'escultura de França i dels artistes no francesos que no respiren sinó per Paris. En això, com en altres aspectes de l'art modern, França és deutora de Bèlgica.

La caricatura moderna a Espanya. — A Espanya la caricatura moderna fou mansament i esporàdicament practicada, durant un llarg període, a manera de passatemps, per alguns pintors i dibuixants. A mig segle XIX, Ortego fou el primer caricaturista professional. Després no aparegueren caricaturistes remarcables; fins a la regència de Maria Cristina no començà a prendre vida la caricatura castellana. Era, però, una caricatura de *chiste* i prou, força infe-

rior, al començament, a l'art del gran Ortego. A les acaballes de la Regència florí l'art del caricaturista que signava «Mecachis», art discret, un xic amanerat, però sòlid. Els caricaturistes valencians, els andalusos i els catalans contribuïren més que els propis castellans a revifar la caricatura castellana. Sobressortí l'andalús Angel Huertas amb dibuixos per a il·lustració i caricatures del mateix tipus, perfectament modelats i compostos com estampes o quadros, lavats o treballats al llapis. L'art d'Angel Huertas és, al nostre entendre, del millor que s'ha fet a Madrid; és d'una gràcia i d'una solidesa de dibuix i de composició que recorda un xic l'art de l'alemany René Reinicke. Crec que hom no ha donat a Angel Huertas tanta importància com es mereix. El valencià Marco i d'altres valencians que passen per castellans han fet caricatures per als periòdics madrilenys. Els catalans Pau Parellada («Melitón Gonzalez»), Bagaria, Bon i Emili Ferrer, instal·lats a Madrid i a Saragossa, no han cessat, de molts anys ençà, de cooperar en la caricatura madrilenya; també, de manera intermitent, altres catalans. Avui, la caricatura madrilenya, que sempre havia estat inferior a la catalana, sembla haver-se equiparat a aquesta, si no és que se li ha sobreposat.

Tovar és un gran caricaturista, d'estil quelcom influït pel de l'alemany Trier, després d'haver-ho estat potser pel de «Melitón González» i de «Sileno», el fundador d'aquell agudíssim setmanari polític que es titulava *Gedeón*. Bagaria, completament identificat amb l'ambient madrileny, no ha modificat gens

aquell estil caligràfic i decoratiu, sense composició ni fúria, que practicava durant la seva vida barcelonina. S'ha estancat en una acomodaticia estilització que és, en realitat, subterfugi i amanerament; no obstant, ha aconseguit més èxit que tots els altres caricaturistes castellans i catalans plegats.

Entre els castellans es destaquen Lopez-Rubio, Tono i Miura, seguidors, potser sense saber-ho, de l'art ingenuïsta del parisenc Depaquit, sovint depassant-lo i tot. Son, aquests caricaturistes, tres grans humoristes dignes de bones biografies. Caldria editar en album una selecció de llurs caricatures, pur humorisme salutífer com la font de joventut. No oblidem l'art del decorador Benito, art ben acostat al de la caricatura i que anys enrera triomfà a París, a l'hora que Joan Gris, influït per Gosé i Galanis, es retirava de la caricatura per a dedicar-se a la pintura cubista. I, per fi, cal posar a primer lloc entre els caricaturistes castellans Pablo Ruiz Picasso, perquè en la caricatura és on ha fet les millors obres.

La caricatura moderna a Catalunya. — A Catalunya la caricatura floreix esplèndidament a la segona meitat del segle XIX, en ocasió de l'edició de grans periòdics polítics que en llengua castellana, Barcelona escampava per la Península, ultra els periòdics il·lustrats que en llengua catalana la nostra ciutat publicava per al públic català. Aquells periòdics de llengua castellana anaven il·lustrats amb grans caricatures de doble pàgina, de tamany in-fòlio, que eren perfectes litografies originals a tot color, tirades

amb un ajust mai sobrepassat. El primer d'aquells caricaturistes litògrafs fou Ramon Padró, que signava A.º W.º. Són obres molt sòlides dintre un humorisme que no trobava millor forma de comicitat que la d'atorgar a les figures caricaturitzades uns caps ben grossos. Aquella forma de caricatura era el reflex, a casa nostra, de la caricatura francesa contemporània seva.

Manuel Moliné fou el caricaturista més important que succeí a Ramon Padró. En molts aspectes, principalment en la comicitat, li fou superior. Dibuint d'una gran facilitat, de molta fecunditat, caigué, per una banda, en un cert amanerament, mentre que d'altra banda aquest amanerament li proporcionà la manera d'expressar-se amb una destresa que fa goig. Moliné ens ha plasmat adequadament la gràcia d'una època taujana de Barcelona; expressa el moment de transició de la ciutat capital de província alfonquina, a gran ciutat cosmopolita. Aquell moment de Barcelona es trasllueix molt bé en tots els dibuixos del charmant caricaturista xaró. Manuel Moliné fou contractat per l'editor Innocenci Lopez per a il·lustrar exclusivament els setmanaris *La Campana de Gràcia* i *l'Esquella de la Torratxa*. Després Ricard Opisso ha fet aquesta gloriosa feina de cronista caricaturista de la pròpia ciutat i del seu temps, més conscientment que Ramon Padró i Manuel Moliné. Opisso, però, s'ha singularitzat en les difícils composicions de multituds populars movimentades.

Eusebi Planes no fou caricaturista, sinó un humorista eròtic, àdhuc obscè, de gran força. Fou gairebé

sempre un litògraf original, extraordinàriament destre i molt sensual. Treballà en litografies llibertines, àdhuc per a l'extranger.

Apelles Mestres va ésser, durant la segona meitat del segle XIX el caricaturista per excel·lència, i encara avui dia les seves caricatures meravellen i encisen, incomparablement belles d'expressió, de moviment, d'elegància en el dibuix i de gràcia total. L'edició d'un vast recull d'aquestes caricatures s'imposa. Apelles Mestres està bon xic influït per l'alemany Busch, però, al nostre entendre, el sobrepassa; és més dibuixant, i, per tant, pot dir, si no tantes coses com Busch, coses més ben dites. La barroeria, que de vegades és la característica de l'alemany, no despunta mai en les caricatures del català. Apelles Mestres es troba col·locat a primer rengle de la caricatura europea.

Ramon Casas ha estat, sempre que ha volgut, un magnífic caricaturista. Un metge que avui esdevé cèlebre dibuixà durant els anys d'estudiant caricatures molt gracioses i originals, sobre la signatura *Remigius*. Gaietà Cornet, enginyer, és un altre notable caricaturista ocasional; el seu art, encara que amanerat, és caricatura ben grotesca. De molta bel·lesa còmica són també les caricatures d'un altre caricaturista frustrat, el pintor Manuel Humbert, i així mateix les del dibuixant animalista Pere Inglada, les quals, durant la guerra gran aconseguiren èxits extraordinaris entre la gent francòfila.

Per a Barcelona, i alhora per a Madrid, Londres i tot arreu, el valencià Josep Sagrelles ha fet notables

dibuixos i aquarelles caricaturesques d'il·lustració, obres d'una traça meravellosa, d'estil i sentiment molt aproximats als estil i sentiment de l'anglès Rackam. Un altre notable caricaturista valencià és Josep Capuz, molt gràcil en les escenes de feminitat elegants; per tant, caricaturista sols contra els homes. Kahito és un altre caricaturista valencià o murcià (no sabem del cert l'oriundesca d'aquest artista), format a Barcelona i desenvolupat a Madrid dintre un estil germànic depauperat. L'art de Kahito val sobre-tot pels acudits.

Castanyes és un dels nostres caricaturistes més estilitzats; té un dibuix net i personal. Josep Costa («Pica-rol») ha succeït a M. Moliné en l'il·lustració dels setmanaris *L'Esquella* i *La Campana*, i hi ha aconseguit força notorietat. Més n'hauria aconseguit, encara, si no treballés tan de pressa, sense preocupar-se de l'adotzenament. Joan Calsina és un nouvingut a la caricatura, la qual conrea amb molta gràcia d'exageració i amb molt estil.

Jaume Martrús, que, per tal de despistar, alguna vegada signà «Surtram», aconseguí força èxit a París durant els anys 1909-10, però després abandonà la caricatura per l'escultura. Major fou l'èxit parisenc de Xavier Gosé com a caricaturista del món elegant. Gosé es distingí en l'estilització. Aquesta estilització és obra ben seva, la qual influí poderosament damunt del grec Demetri Galanis i damunt del català Ramon Roqueta — però val a dir que el grec arribà a superar el caricaturista lleidatà. Aquest es confinà a la caricatura masculina (les dones que

dibuixava sempre eren belles), mentre que Galanis extengué el seu humorisme a tota cosa i a totes les persones, amb més llibertat i amplitud d'estil.

El caricaturista Bonet, que signa «Bon», aconseguí molt èxit a Madrid i pel Nord d'Espanya. Es un bon estilitzador que s'esforça a no «demodar-se»; sap simplificar i accentuar. Com Bagaria, es dedica amb encert a la caricatura-retrat. Miquel Cardona («Que-lus») està influït lleument per Xavier Nogués. Joan Llaveries no té competidor en la caricatura animalista. Entre els caricaturistes destaca la figura de Lola Anglada, més especialitzada, però, en la il·lustració de contes per a infants (que ella mateixa escrigué) que en la caricatura pròpiament dita. Altra caricaturista interessant és la senyoreta Tanganelli, que signa amb el pseudònim «Abel».

Xavier Nogués s'ha especialitzat en la caricatura costumista, i hi ha reeixit fins al punt de poder-la aplicar a gust de tothom a la pintura mural. El seu àlbum *La Catalunya Pintoresca* és un bon resum de la seva obra de caricaturista, i és segur que serà una obra que farà època. Llorenç Brunet es caracteritza pel grotesc exagerat de les fesomies i per la seva facilitat. Prat tendeix més aviat a l'il·lustracionisme i conrea una caricatura sense exageracions. Alfred Opisso, fill de Ricard, ha debutat amb èxit en la caricatura, Mallol, Xirinus i Serra Massana segueixen les petjades de Joan Junceda.

Aquest és indubtablement el més ferm il·lustrador català del nostre temps i també el primer dels nostres caricaturistes. A desgrat del seu naixement enllà de

Catalunya, el podem considerar ben nostre per tal com es troba ací des de la infantesa i perquè ell es complau a considerar-se d'aquesta terra, on s'ha format, més que de cap altra. Junceda és un caricaturista pur, ferm i graciós com Apelles Mestres. Observador agudíssim i dotat d'un sentit crític molt profund, el seu gran talent de dibuixant li permet d'expressar tot allò que observa i els judicis que tot ésser i tota cosa li mereixen. La seva traça de dibuixant i de compositor és prou gran per a poder posar el seu nom al costat dels noms més cèlebres de la caricatura estrangera.

*
* *

Arribats ací podríem estendre'ns cap a l'anàlisi de la caricatura moderna en els països susdits i en d'altres: Xina i Japó, Escandinàvia, Holanda, Rússia, Portugal, Austràlia, Txecoslovàquia, etc., etc. Però ens ho impedeix, d'una banda l'exotisme massa pronunciat de la caricatura d'alguns països, l'adotzenament, la mala qualitat o l'escassetat del mateix art d'altres; i, també, el poc espai de què podem disposar. Cal, però, tenir en compte que en parlar de la caricatura alemanya o francesa i dels seus conreadors hem implicat noms de caricaturistes alemanys que no són sinó suïssos, o polonesos, o danesos transplantats a Alemanya; suïssos, grecs, russos, etc., transplantats a França.

SALA BARCINO

V. GARCIA SIMON

Marchand de tableaux

Mars. Mollures. Gravats

RAMBLA DE CATALUNYA, 29

G. HOMAR

CANUDA, 4. — TELÈFON 15349

BARCELONA

Antiguitats

Mobles. Decoració

BANC VITALICI D'ESPANYA

COMPANYIA ANONIMA D'ASSEGURANCES

FUNDADA EN 1880

Assegurances sobre la vida i rendes vitalícies
Assegurances de transports marítims, terrestres i de valors

Algunes xifres representatives de la importància
d'aquesta companyia:

329.063.575'88 pessetes
importava la cartera d'assegurances vida en 1928

110.152.914'03 pessetes
constituïen els seus fons de garantia en 1928

18.262.914'86 pessetes
representen la recaptació de primes durant l'any 1928

DOMICILI SOCIAL: RAMBLA DE CATALUNYA, 18 - BARCELONA.

TALLER DE FOTOGRAVATS BADAL I CAMATS

CARRER DE PARIS, 202 - TELÈFON 74071

Dibuix i retocs. — Fotograu. — Autotípia (directe). — Bicolor.
Tricolor. — Cromotípia, etc.